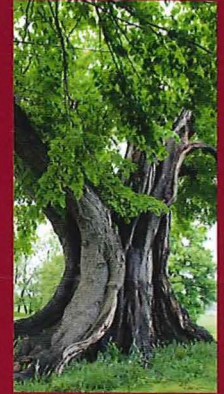
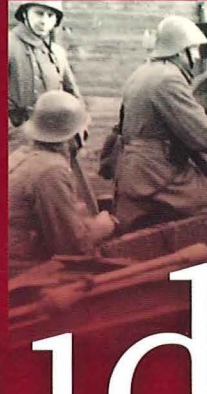
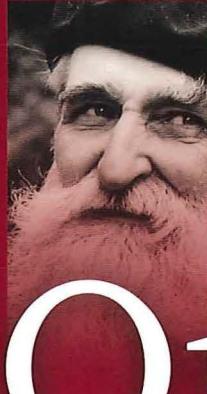
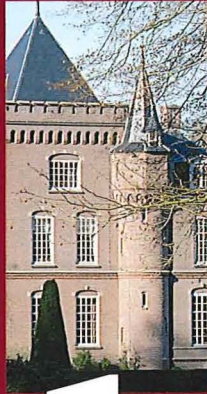

Cultuur-
historisch
tijdschrift
voor
Rhenen,
Achterberg
en Elst

Oud Rhenen

gratis
proefnummer

→ *word nu abonnee* ←

www.oudrhenen.nl

introductieprijs
jaargang 2018

€ 14,95

Wij verzorgen complete aanvragen ten behoeve van:

nieuwbouw, verbouw, restauratie, renovatie,
milieuvergunning, vergunning brandveilig gebruik;
indien gewenst met bodemonderzoek, bestek en toezicht
tijdens de bouw en onafhankelijk bouwkundige advisering

Elsterstraatweg 83, 3922 GE Elst (Utr)
tel: 0318- 47 25 22, fax: 0318 - 47 22 16
info@botdickvanlaarbv.nl www.botdickvanlaarbv.nl

Tapijt!

dat voel je, dat beleef je.

endless cunera

www.cunera.nl

tel. (0317) 619 001

Het vertrouwde adres voor uw:

- * **receptgeneesmiddelen**
- * **anticonceptie**
- * **vrij verkrijgbare geneesmiddelen**

APOTHEEK DEYS

**Nieuwe Veenendaalseweg 47
3911 ME Rhenen**

Tel.: 0317 - 612 481 - Fax: 0317-617285

E: info@apotheekdeys.nl

W: www.apotheekdeys.nl

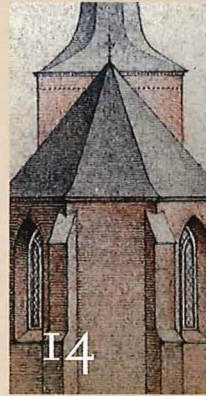
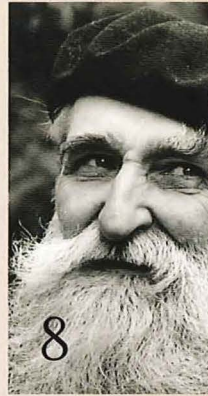
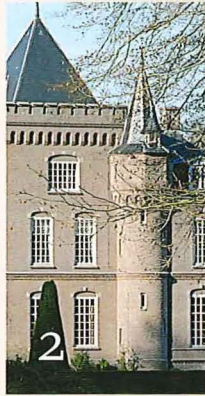
SMITS

SPECIALITEITEN

Herenstraat 16
3911 JE Rhenen
0317 · 615 563

info@smitsspecialiteiten.nl

Inhoud

-
- 2 Prattenburg toegevoegd aan de Cuneralegende
 - 8 Twee Zaanse schilders in Elst
 - 14 Een nieuwe bestemming voor de Gasthuiskapel
 - 22 De duizendjarige linde van Achterberg
 - 26 Ondersteboven en leeg
 - 28 De Eerste Wereldoorlog voelbaar in Rhenen
 - 30 Herinneringen aan de Prins Bernhardstraat
 - 34 Klokkenstoel in de Cuneratoren gerestaureerd
 - 36 Nieuwe foto's van stellingbouw en legeroefeningen in Achterberg
 - 42 Generaalsput weer even zichtbaar
 - 32|44 Nieuws
 - 45 Literatuursignalen
 - 46 Recensie
 - 48 Colofon

KATRIJN KUYPERS

Prattenburg toegevoegd aan de Cuneralegende

Een negentiende-eeuwse fabel ontrafeld

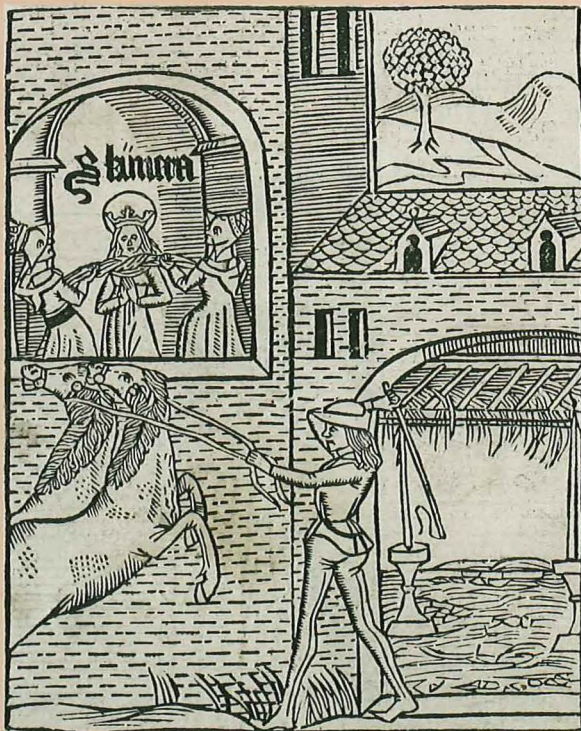
Al eeuwen wordt het levensverhaal van Cunera doorverteld. Van wetenschapper tot striptekenaar dient haar legende tot inspiratie.¹ Ongemerkt werden nieuwe elementen aan haar heiligenleven toegevoegd. Dat Cunera op het landgoed Prattenburg omgebracht zou zijn, is zo'n nieuw element. Hoe ontstond dit en waarom lukt het maar niet hier afstand van te nemen?

Prattenburg

Hoewel de legende in de late middeleeuwen tot een gedetailleerd levensverhaal is uitgegroeid, houdt de stroom met nieuwe verhalen rond deze legendarische heilige niet op. In de negentiende eeuw duikt plotseling een nieuwe verhaallijn op waarbij de moord en de begraafing van Cunera geplaatst

worden op het landgoed Prattenburg. Heel opmerkelijk, aangezien Prattenburg nog niet bestond toen Cunera in de vierde eeuw in Rhenen arriveerde. Pas eeuwen later zou het zich als boerderij langzaam ontwikkelen tot een kasteel met landgoed. Alleen al daarom is het een onlogische uitbreiding van het Cuneraverhaal. In geen enkele middeleeuwse variant van haar heiligenleven wordt dan ook verwezen naar Prattenburg.

Hoe is dit nieuwe element ontstaan? Is het Hubert van Asch van Wijck geweest – de toenmalige bewoner van Prattenburg – die hier de geschiedenis te enthousiast heeft aangevuld met een nieuw verhaal? De reputatie van het landgoed als belangrijk adellijk bezit kreeg zonder twijfel een belangrijke impuls nadat Prattenburg was toegevoegd aan de eeuwenoude Cuneralegende.

← Op een houtsnede uit omstreeks 1460 wordt voor het raam Cunera gewurgd door koningin Aldegonda en haar dienares. Simultaan wordt afgebeeld dat de paarden weigeren de stal binnen te gaan waar later Cunera begraven werd. Twee kandelaars met kaarsen verbeelden het wonderlijke licht dat in de stal brandde en ervoor zorgde dat het lichaam van de vermoorde Cunera werd ontdekt.

→ Johannes Ludolphi bracht tijdens de Reformatie de Cunerarelieken uit Rhenen in veiligheid. Hier wordt hij afgebeeld met rechtsachter hem Cunera voor de stal waar zij na haar dood werd begraven. In de negentiende eeuw ontstond het idee dat dit de stal moest zijn van kasteel Prattenburg. Historische bronnen waaruit dit moet blijken, zijn er echter niet.

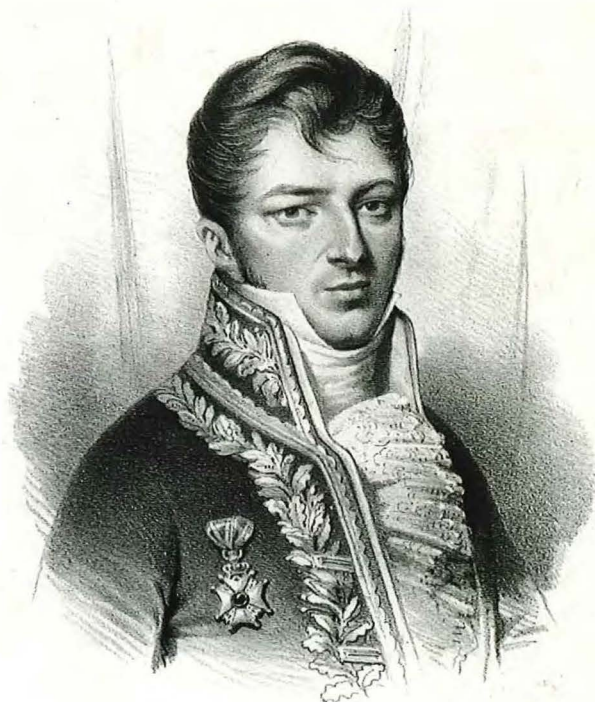

De moord op Cunera

Laten we eerst eens teruggaan naar Cunera zelf. Wie was zij? Cunera begeleidde als Engelse prinses haar nichtje Ursula op een bedevaart naar Rome. Op de terugreis werd het reisgezelschap in Keulen door heidenen overvallen. Alleen Cunera werd gered door Radboud, koning der Friezen, die haar meenam naar zijn kasteel bij Rhenen. Daar leefde zij aan het hof en door haar vrome levensstijl veroverde zij de harten en het vertrouwen van de koning. Hij gaf haar daarom de sleutels van zijn kasteel in bewaring. Dat was niet naar de zin van zijn vrouw Aldegonda. Zij werd jaloers en probeerde Cunera te beschuldigen van het stelen van brood. Als bij wonder veranderden de kruimels in houtsnippers. Enige tijd later vertrok Radboud voor een paar dagen op jacht. Aldegonda greep haar kans en vermoordde Cunera door haar te wurgen met een halsdoek. Met behulp van haar dienaars begroef zij het lichaam in de paardenstal. Bij thuiskomst ontdekte Radboud dat de paarden de stal niet in wilden. Nadat er 's nachts kaarsen brandden in de vorm van een kruis vond hij het lijk van Cunera. Door de halsdoek herkende hij de moordenaress en liet Aldegonda verbannen van zijn hof. Radboud liet Cunera

→ Jonkheer mr. H.M.A.J. van Asch van Wijck, kasteelheer van Prattenburg, verwees in 1832, en opnieuw in 1842, naar verhalen die boeren hem verteld hadden waarin gesuggereerd werd dat Cunera op landgoed Prattenburg begraven zou zijn.

↑ Vermeldingen van Prattenburg zijn er niet op het moment dat Rhenen in de late middeleeuwen een druk bezocht bedevaartsoord werd. Pas omstreeks 1700 ontstond naast de boerderij Prattenburg een klein landhuis. Het duurde nog tot 1887 voordat de tegenwoordige buitenplaats het oorspronkelijke landhuis verving.

→ Een met haat vervulde koningin en haar dienstmeisje wurgen Cunera. In de achtergrond zijn de zuilen zichtbaar van het paleis van koning Radboud. Rond 1900 waren geschiedschrijvers er van overtuigd geraakt dat dit paleis kasteel Prattenburg geweest moet zijn.

herbegraven in het heuveltje buiten de stadsmuren van Rhenen waar een verering voor haar ontstond. Rond het jaar 700 voer de heilige Willibrord, de eerste bisschop van Utrecht, voorbij op de Rijn; de bewoners van Rhenen vroegen hem Cunera te erkennen als heilige. Willibrord beloofde dat op de terugweg te zullen doen maar vergat zijn belofte tot een storm opstak die hem dwong aan land te gaan. Zo herinnerde hij zich weer wat hij had beloofd. Het lichaam van Cunera werd uit de heuvel gehaald en overgebracht naar de lokale kerk waarmee Rhenen een bedevaartsoord werd.

Een voorzichtige suggestie

Terug naar de negentiende eeuw en de heer H.M.A.J. van Asch van Wijck (1774-1843), de kasteelheer van Prattenburg. Rhenen was in zijn tijd al eeuwenlang protestants. Op een aantal naamverwijzingen na, was er niets meer van de katholieke heilige Cunera te vinden in de stad. Haar relieken waren in de zestiende eeuw overgebracht naar andere plaatsen en de lokale verering van de heilige werd vanaf 1580 hardhandig de kop ingedrukt.

Cunera was haar rol als stadspatrones kwijtgeraakt. Toch was men haar niet vergeten. Dat kon ook niet. De kerk was naar haar vernoemd, en ook de weg die via Heimerstein, langs Remmerstein naar Prattenburg liep, droeg haar naam. Van Asch van Wijck, die in 1832 de Gelderse Vallei beschrijft, verwijst achteloos in een noot naar het volksgeloof van de lokale boeren en hun verhalen over de verschijningen van Cunera bij Prattenburg, de plek waar zij ooit begraven zou zijn.² In 1842 besteedt Van Asch van Wijck meer aandacht aan deze volksverhalen toen hij de geschiedenis van kasteel Ter Horst beschreef. Hij aarzelt om melding te maken van deze verhalen waar de boeren ter plaatse zo'n geloof aan hechten. Toch zijn er voor hem redenen aandacht te schenken aan het volksverhaal dat de heilige Cunera dicht bij het huis Prattenburg begraven zou zijn. Juist het feit dat Prattenburg precies aan het einde lag van de Cuneraweg is te opmerkelijk om niet naar te verwijzen. Maar ook de reputatie van Prattenburg zelf speelt een rol, aldus Van Asch van Wijck. Aangezien het huis ooit had toebehoord aan 'het oude geslacht van Rhenen, dat zich *Rhenen van Prattenburg* noemde', maakt dat de volksverhalen 'eene bijzonderheid zijn, welke eenige aandacht zoude verdienen'. Van Asch van Wijck concludeert niets, maar de suggestie dat de ligging van het huis en de status van de voormalige eigenaren ervoor zorgen dat deze volksverhalen mogelijk serieus genomen moeten worden, is gewekt.

Van Asch van Wijck laat zich goed informeren door de boeren uit de streek die het niet aandurfd en op het middernachtelijk uur aanwezig te zijn als 'de witte jufvrouw' zich

liet zien. Zij zou nog iedere nacht verschijnen 'in eenen tuin oostwaarts van dit huis'. Voor de boeren was het een uitgemakte zaak dat dit de plek was waar Cunera vlak na haar gewelddadige dood begraven zou zijn.³

Prattenburg en Cunera

Is hiermee voor eens en voor altijd komen vast te staan dat Cunera op landgoed Prattenburg is vermoord en begraven? Nee, zeker niet. De eerste onderzoeker die gebruik maakt van de beschouwingen van H.M.A.J. van Asch van Wijck was H.C. Haakman. Hij maakte in 1847 wandelingen door Rhenen en beschreef wat hij zag, aangevuld met wetenswaardigheden uit andere publicaties en archiefstukken. Haakman wist niet beter dan dat de overblijfselen van Cunera naar Utrecht waren overgebracht, of dat ze 'onder het heuveltje bij de oude Bergpoort begraven liggen'. Wel noteert

→ In elke afbeelding van Cunera wordt verwezen naar haar gewelddadige dood. Als middeleeuws devotiebeeld wordt zij dan ook stevast met haar wurgdoek afgebeeld.

hij in bijna dezelfde woorden als Van Asch van Wijck dat de Cuneraweg 'de groote landweg' is die eindigt bij Prattenburg. En precies daar wijzen 'vreesachtige landlieden' een oostwaarts van het huis gelegen tuin aan als de plaats 'waar het lijk van de heilige jongvrouw in den grond' verborgen zou hebben gelegen. Haakman beperkt zich tot het noteren van deze volksverhalen en verbindt hier geen verdere conclusies aan. Hoewel Haakman geen bron noemt voor deze passages lijkt het erop dat hij zijn gegevens ontleent aan Van Asch van Wijck en niet zelf op onderzoek is uitgegaan.⁴

In 1859 schrijft N.C. Kist veel uitvoeriger over de Cuneralegende. Bij de passage over haar laatste rustplaats wordt Haakman als bron genoemd. Kist presenteert het niet als voldongen feit maar noemt slechts één mogelijke plaats waar Cunera gestorven kan zijn. Als landgoed aan het eind van 'de Kunera-weg' is Prattenburg zonder meer een serieuze kandidaat. Kist meldt dan ook dat 'dit Prattenburg wordt heden nog voor de plaats gehouden, waar zij haar treurig uiteinde gevonden heeft'.

Niet langer met de aanduiding dat het een volksvertelling betreft, geeft Kist ons meer details: 'Zelfs weet men daar, in een oostwaarts van dat gebouw gelegen tuin, de plaats nog aan te wijzen, waar, tot verheimelijking van het misdrijf, haar lijk eerst verborgen werd, of waar dit later langen tijd begraven geweest is'. Kist voegt hieraan toe dat de omwonende boeren hier zo vast van overtuigd waren dat er velen onder hen zijn die het niet durven om bij nacht en ontij deze plek te naderen.⁵ Hoe krachtiger het verhaal van de lokale bevolking wordt neergezet, hoe meer het lijkt alsof het een uitgemaakte zaak is dat Cunera hier is begraven.

Nadat Kist zijn artikel heeft gepubliceerd is het hek van de dam. Prattenburg staat op de kaart als dé plaats waar Cunera is vermoord. De fantasie van de negentiende-eeuwse auteurs houdt niet op. In 1882 publiceert pater Gerlacus van den Elsen een stichtelijk werkje gewijd aan *De H. Kunera. Haar leven, hare relikwieën, hare vereering en mirakelen*. Het is een publicatie uitgegeven door de abdij van Berne in Heeswijk-

Dinther en dient ter ondersteuning van de emancipatie van de katholieken nadat eeuwenlang het protestantisme de enig toegestane godsdienst in Nederland was.

Wat de landlieden zo angstig maakte, beschrijft hij nauwkeurig. Pater Gerlacus voegt hier aan toe dat het om protestantse angst gaat, want als rechtgeaard katholiek geloof je niet in spoken: 'Nog hedendaags wijzen de Protestanten van Rhenen het huis Hammerstein of Heimerstein aan als het voormalig verblijf van Sinte Kunera, en het Prattenburg als de plaats, waar zij eenmaal is vermoord geworden. Zij zeggen zelfs, dat zij hier in den tuin nu en dan eene dame zien verschijnen, die in wit satijn is gekleed, zich van den eenen hoek naar den anderen beweegt en dan in het houtgewas verdwijnt, terwijl het geruisch van haar kleed duidelijk hoorbaar is. Ook zien zij op die plek soms rondwalende lichten, vooral in den paardenstal'.⁶

In een noot verwijst hij naar N.C. Kist die echter lang niet zo gedetailleerd ingaat op de verschijning van Cunera.⁷ Duidelijk is dat pater Van den Elsen zoekt naar bewijs voor de rechtvaardiging van Cunera als heilige. Voor hem staat vast dat Cunera haar marteldood vond op Prattenburg. De naam van het landgoed 'Prattenburg' is volgens hem een afgeleide van het werkwoord 'pratten' dat volgens het etymologisch woordenboek 'moken' of 'pruilen' betekent. Hij zoekt naar een direct verband tussen Prattenburg en Cunera: 'Ontleent het misschien zijn naam aan het droevige feit der marteling, zoals de bewoners beweren, of wel heeft, Kunera's heilig gebeente van Heimerstein herwaarts overgebracht, hier eenigen tijd als in ballingschap "geprat" of getreurd?'⁸ Wat in 1832 een onschuldige mogelijkheid leek, was op het eind van de negentiende eeuw een vaststaand feit. Cunera was op Prattenburg vermoord en begraven, waarbij alle denkbare verklaringen in stelling werden gebracht om als bewijs te dienen.

Voor C.J. Voortman is het dan ook een uitgemaakte zaak als hij in 1895 de Cuneralegende op rijm navertelt dat Cunera op Prattenburg verblijft als koning Radboud op jacht gaat. De moord op Cunera is gruwelijk waarna de wraakzuchtige koningin in een donkere hoek van de paardenstal een graf voor haar delft. Na terugkeer ontdekt Radboud in Prattenburgs stal het lijk van Cunera.⁹ Alsof we hier met een vaststaand feit te maken hebben.

Op zoek naar direct bewijs

Voor Van Iterson is het geen uitgemaakte zaak dat Cunera op Prattenburg heeft gewoond en daar ook vermoord zou zijn. Als onderzoeker die zich baseert op historische bronnen constateert hij in 1960 dat er geen enkel middeleeuws geschrift is waarin de naam Prattenburg verbonden kan worden aan Cunera. Zijn studie toont aan dat er in de negentiende eeuw verklaringen en verhalen aan de Cuneralegende zijn toegevoegd die beslist onjuist zijn. Daarbij is voor hem H.M.A.J. van Asch van Wijck de auteur die Prattenburg naar voren schoof als verlengstuk van de legende. Nadat Van Iterson de hem bekende historische bronnen de revue laat passeren, blijft geen andere conclusie over dan dat het drama van Cunera zich niet heeft afgespeeld op Prattenburg.¹⁰ Marijke Carasso-Kok, die nog in 2001 diepgravend onderzoek deed naar het heiligenleven van Cunera, gaat volledig voorbij aan alle toevoegingen en vertellingen die na de middeleeuwen aan het Cuneraverhaal zijn toegevoegd.¹¹ Ook voor haar maakt Prattenburg geen deel uit van de legende van de enige vrouwelijke heilige die het Utrechtse bisdom tot de veertiende eeuw kende.

Cunera ontleent haar heiligheid niet aan bijzondere deugden tijdens haar leven. De cultus die in Rhenen rond haar is ontstaan, is eerder het resultaat van krachten buiten de heilige zelf. Dat gaat door tot op de dag van vandaag. Wetenschappers wijzen op het ontbreken van bronnen om Prattenburg te kunnen verbinden aan de Cuneralegende. Hoewel Van Iterson de oorsprong van deze toevoeging aan de legende blootlegt, is het hem niet gelukt de verspreiding van dit

spookverhaal een halt toe te roepen. Voor publicisten die het volksgeloof omarmen blijft Prattenburg als 'plaats delict' verbonden aan het levensverhaal van Cunera. Nog in 1979 en in 2009 is 'de stal van Prattenburg' het decor van 'het kwade plan' dat koningin Aldegonda hier ten uitvoer bracht. Prattenburg was en bleef de plek waar Cunera vermoord en begraven werd.¹²

“Er zijn geen historische bronnen die Prattenburg en Cunera aan elkaar verbinden. Bij het grote publiek blijft echter kasteel Prattenburg de plek waar Cunera vermoord en begraven werd”

Dat H.M.A.J. van Asch van Wijck de bron is van de late aanvulling op de Cuneralegende klopt. Dat hij de geromantiseerde versie doelbewust publiceerde om de status van Prattenburg te verhogen, is beslist te kort door de bocht. Hij heeft als (amateur)historicus in de negentiende eeuw geprobeerd een goede beschrijving te maken van zijn landgoed en heeft daarbij enkele aspecten meegenomen die we nu onder de noemer 'antropologisch onderzoek' zouden scharen. Anderen hebben vervolgens zijn bevindingen aangevuld en aangedikt wat leidde tot een spannende 'ghost story' die nog steeds verteld wordt. We kunnen ervan uitgaan dat daaraan geen historische waarde gehecht kan worden, maar we weten uit ervaring dat de meest fantasievolle verhalen hardnekkig een eigen leven blijven leiden.

↑ Tijdens bedevaarten naar Rhenen konden pelgrimstekens van de heilige Cunera worden aangeschaft. Deze dienden als souvenir en als amulet ter bescherming tegen allerlei onheil.

↑ Hoewel de relikven van de heilige Cunera voor een belangrijk deel verloren gingen, bleef een schedelfragment van haar bewaard. Deze schedelrelik is in bezit van de Utrechtse Sint Gertrudiskerk.

↓ Steeds weer vormt de moord op Cunera de belangrijkste passage uit haar heiligenleven. Ook Brigida Ameida liet zich voor haar tekening door dit eeuwenoude verhaal inspireren.

Verantwoording

Noten

- 1 Carasso-Kok (2001); Bongers (red., 2015)
- 2 Asch van Wijck (1832), 17
- 3 Asch van Wijck (1842), 219-220
- 4 Haakman (1847), 105-107
- 5 Kist (1859), 32-34
- 6 Gerlacus (1883), 27
- 7 Kist (1859), 33 en 40-41
- 8 Gerlacus (1883), 7
- 9 Voortman (1895), 5-9
- 10 Iterson (1960), 9-10
- 11 Carasso-Kok (2001)
- 12 Bovenschen (1979), 9-16; Bouma (2009), 33-41

Literatuur

Asch van Wijck, H.M.A.J. van (1832), *Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem, en den vroegeren toestand der landstreek aan hare boorden gelegen*, Utrecht

Asch van Wijck, H.M.A.J. van (1842), 'Bijdrage betreffende het slot de Horst onder Rhenen gelegen', in: *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht* 8, 216-235, 253-268

Bongers, N. (red., 2015), *De halsdoek van Cunera*, Utrecht

Bouma, M. (2009), *Cunera een legende. De oude Cunerallegende opnieuw verteld*, Rhenen

Bovenschen, J. (1979), *De wonderbaarlijke legende van vrouwe Cunera*, Rhenen

Carasso-Kok, M. (2001), 'Cunera van Rhenen tussen legende en werkelijkheid. Historische elementen en receptie van een Noord-Nederlands heiligenleven', in: *Jaarboek voor Middelleeuwse Geschiedenis* 4, 28-65

Gerlacus [van den Elsen], Fr. (1883), *De H. Kunera. Haar leven, hare relikwieën, hare vereering en mirakelen*, 's-Hertogenbosch

Haakman, G.C. (1847), *Rhenen en omstreken*, Amersfoort

Iterson, W. van (1960), *De stad Rhenen. De resultaten van een rechtshistorisch onderzoek*, Assen

Kist, N.C. (1859), 'De Reenensche Kunera-legende, in betrekking tot die van Sinte Ursula en de elfduizend maagden', in: *Kerkhistorisch Archief* 2, 3-48

Voortman, C.J. (1895), *Kunera. De Rhenensche Kunera-legende berijmd, naverteld en van aanteekeningen voorzien*, Rhenen

Over de auteur

Katrijn Kuypers is een van de initiatiefnemers en samenstellers van het stripboek *De halsdoek van Cunera* dat in 2015 verscheen.

TOON BLOKLAND

Twee Zaanse schilders in Elst

De dorps- en riviergezichten van Willem en Chris Jansen

→ Chris Jansen, Tabaksschuren te Elst.

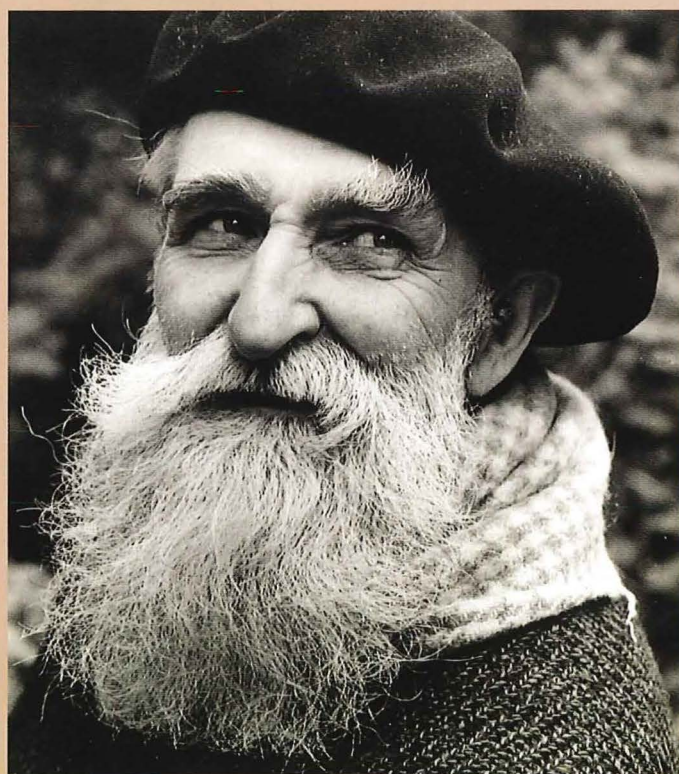
In oktober 1937 vestigde de Zaanse kunstenaar Willem Jansen zich met zijn gezin in Elst. De familie woonde er twee jaar in de pastorie van de Nederlands Hervormde kerk. In deze periode tekenden en schilderden Willem Jansen en zijn zoon Chris vele dorps- en riviergezichten. Het was voor de familie een tijd van armoede, maar voor Chris begon in deze jaren ook zijn erkenning als kunstenaar.

Vergezichten

Willem Jansen kende Elst via de bevriende kunstschilder Cornelis Koning die hier van 1932 tot 1934 woonde. Jansen

had hem in die tijd bezocht en samen met hem in de omgeving werk gemaakt. Koning op zijn beurt was mogelijkwerwijs geïnspireerd geraakt door een Zaanse kunstenaar, Jan Adam Zandleven (1868-1923), die eveneens naar Rhenen was getrokken. Weidse landschappen met wolkenluchten waren altijd al een inspiratiebron voor Willem Jansen, en in de ongerepte omgeving van Elst vond hij schitterende vergezichten over de Utrechtse Heuvelrug en de Nederrijn. Met dit romantische beeld voor ogen zal het gezin Jansen naar Elst zijn getrokken, met de Nederrijn min of meer in de achtertuin van de pastorie waar ze waren ingetrokken.

↓ Willem Jansen.

↓ Chris Jansen.

Willem Jansen

Willem Jansen werd op 3 mei 1892 in Amsterdam geboren. Het artistieke talent van Willem werd door zijn ouders gestimuleerd. Hij volgde onder meer een opleiding aan de Kunstnijverheidsschool Quellinus waarna hij in 1909 naar de Rijksschool voor de Kunstnijverheid ging en werd opgeleid tot interieur- en meubelontwerper en leraar. Na zijn militaire dienst werkte hij een jaar in een atelier voor sierkunst. Aangespoord door schilderijenverzamelaar A. Brandsma legde Jansen zich daarna toe op schilderen en etsen.

Jansen volgde de ontwikkelingen in de schilderkunst op de voet en liet zich onder meer inspireren door de fauvisten, de luministen, Mondriaan en Gestel. Maar hij wendde zich al snel weer af van deze uitbundige manier van schilderen en richtte zich op een soms romantisch naturalisme. Deze stroming zou later 'Bergense School' worden genoemd. Jansen ontwikkelde een terughoudende stijl, weliswaar expressief, maar vooral romantisch.

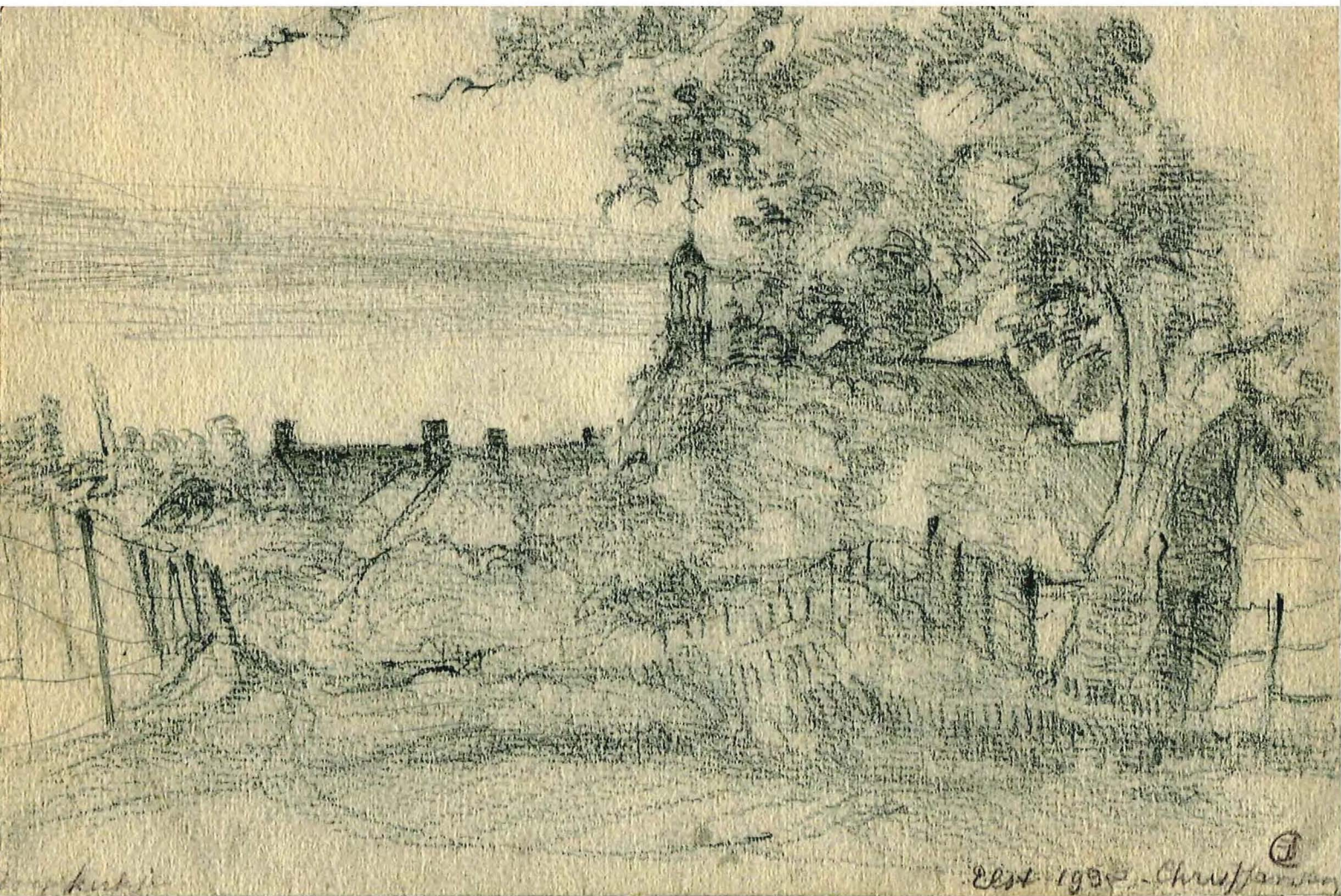
Na zijn huwelijk in oktober 1915 met Anny Kerkhof en de geboorte op 16 juni 1918 van de tweeling Chris en Joop, verhuisde het gezin in 1919 naar Wormerveer. In de Zaanstreek begon Willem met lesgeven aan huis, onder meer aan Cees Dekker, de latere vormgever van Verkade. Mevrouw Dekkerde Vries vertelde later over die tijd: 'Het was een chaotisch gezin waar armoe troef was.' Daarbij speelde ook een rol dat Chris geestelijk een lichte beperking had en Joop het grootste deel van zijn leven in een inrichting moest doorbrengen. Naast het schilderen en lesgeven bleef Willem ook meubels ontwerpen, in een stijl die klassieke elementen combineerde met invloeden van de Amsterdamse School.

Naar de Utrechtse Heuvelrug

Het kostte Jansen in de jaren twintig en dertig grote moeite om zijn werk aan de man te brengen. Daarbij kwam dat hij het geld dat hij verdiende met het grootste gemak weer uitgaf. Maar er waren ook positieve ontwikkelingen in die tijd.

← Chris Jansen, 1941.

↑ Chris Jansen, Dorpskerkje Elst.

Jansen kreeg opdrachten zoals de serie plaatjesalbums van de firma Hille, getiteld Zwerftochten door ons land, die hij met Bernard van Vlijmen illustreerde. Zoon Chris bleek over een uitzonderlijk artistiek talent te beschikken. De vroegste werken, waarmee Chris in de voetsporen van zijn vader trad, dateren uit 1935. Later ontwikkelde Chris een eigen, meer expressionistische stijl.

“Willem en Chris Jansen hadden een verheven en romantisch beeld van de natuur, en schilderden het landschap op een expressieve manier”

In de jaren dertig dwongen financiële problemen de familie, inmiddels met vier zonen, verschillende malen tot verhuizen. Na omzwervingen door de Amsterdamse en Zaanse regio kwamen de Jansens op 5 oktober 1937 naar Elst. Willem, zijn gezin en zijn moeder betrokken er de leegstaande pastorie van de Hervormde Kerk aan de Rijkstraatweg 26. Vanuit

hun nieuwe onderkomen ontstond een aantal fraaie schilderijen, zoals *Pastorietuin*, *Gang in de pastorie*, *Gezicht op Rhenen*, *Beukenbomen* en *Gezicht op de Nederrijn bij Elst*.

Leven en werken in Elst

De verhuizing naar Elst paste bij het verheven en romantische beeld dat Willem Jansen had van de natuur. Het leek een ideale woonplaats, ver van de stadse drukte en dicht bij de natuur. Jansen richtte zijn atelier in op de zolder van de pastorie. Hij schilderde buiten en maakte zijn werken dan in het atelier af. Chris schilderde volgens buurman J. Bosman ‘wilde interieurs’, in een expressieve trant. Maar hij liet zich toch vooral inspireren door het landschap. Net als zijn vader legde hij gezichten op de Nederrijn vast. Zo schilderde hij een maanlandschap aan de rivier, dat in de naoorlogse jaren door zijn vader tegen een zak aardappels werd geruild. Een ander geliefd thema van Chris waren de tabaksschuren op de zuidelijke flank van de Utrechtse Heuvelrug, die onder meer te vinden waren op Plantage Willem III in Elst.

Cornelis Koning, die de familie in 1937 bezocht, was ent-

↑ Chris Jansen, *Pastorietuin Elst*.

↓ Chris Jansen, Langs de Rijn, Elst, 1937.

housiast over het werk dat de jonge Chris er maakte. Hij vond de tekeningen 'geweldig knap', zoals de trotse vader Willem aan zijn zoon Wim schreef, en 'de moeite waard er een reis voor te maken'.

De realiteit van het leven in Elst bleek al snel minder rooskleurig dan gehoopt. Met de lokale bevolking was er weinig contact; de Jansens waren erg op zichzelf en bemoeiden zich met niemand. Bij het plukken van kersen viel Willem uit een boom en kneusde zijn pols. De verhuizing betekende

een breuk met zijn vertrouwde regio, waar hij bekendheid genoot en makkelijker afnemers voor zijn werk kon vinden. Doordat hij nauwelijks werk verkocht, verlangde hij al snel terug naar de Zaanstreek. Daar zocht hij ook meerdere malen steun bij kennissen en klanten, zoals de familie Van de Weetering uit Zaandam, voor wie hij de meubelen en de inrichting van de woonkamer ontwierp. Johan Zoomers adviseerde in een brief om een advertentie in de *Arnhemse Courant* te plaatsen, zodat het welgestelde koperspubliek hem

→ Willem Jansen, Elst (U),
Langs de Rijn, 1939.

↓ Willem Jansen, Elst gezien uit de Pastorie naar Opslag, 1939.

zou weten te vinden. Zoon Wim zei later over deze periode: 'Het was armoe troef in Elst. Een schamel boerendorp.' Wim verloor in 1938 zijn werk en kwam met zijn vrouw Annie ook in de pastorie wonen die nu onderdak bood aan acht personen. Willem, zijn vrouw Anny met hun vier kinderen en schoondochter bleven echter met het overlijden van Willem's moeder op oudejaarsdag 1938 alleen achter. Zij overleed op 72-jarige leeftijd. Op 3 januari 1939 werd zij begraven op de Algemene Begraafplaats in Elst.

Terug naar de Zaanstreek

Op 28 augustus 1939 werd in Nederland de mobilisatie afgekondigd. De pastorie in Elst werd gevorderd om militairen onder te brengen en het gezin Jansen moest vertrekken. Op 14 november werden de Jansens ingeschreven in Amsterdam en in april 1942 in het landelijke Westzaan, waar de familie bleef wonen. In de Zaanstreek kregen vader en zoon bekendheid, al leidden ze een teruggetrokken bestaan. Willem Jansen kreeg 'eretoonstellingen' bij zijn zestigste en zeventigste verjaardag, in 1952 en 1962. Chris was intussen op 17 juli 1961 op slechts 43-jarige leeftijd overleden. Dit was een zware klap voor Willem, die veel met zijn zoon over de schilderkunst sprak. Eind jaren zestig ging zijn gezondheid snel achteruit. Hij kreeg hartklachten en was zo nu en dan verward. Hij stierf op 20 juli 1969 op 77-jarige leeftijd in een verzorgingshuis in Hilversum.

Elst geliefd bij kunstenaars

Vroeg in de twintigste eeuw streken gerenommeerde kunstschilders neer in Elst om hier te midden van de prachtige natuur te schilderen en te tekenen. De Werkgroep Elst en Remmerden wil graag schilderijen en tekeningen opsporen van deze kunstenaars die zich door Elst lieten inspireren. In Het Elster Geschiedenishuis werd al in 2016 een presentatie gegeven van het kleine collectief van kunstschilders dat hier neerstreek. Schilder Jan van Anrooy woonde in de Elster pastorie omdat de Hervormde Gemeente tijdelijk geen predikant had. Cornelis Koning en Willem van Lierop kwamen ook naar Elst. Later volgden Willem en Chris Jansen. Dankzij de enthousiaste medewerking van de Willem Jansen Stichting konden vele werken van vader en zoon Jansen voor dit artikel afgebeeld worden. Het zijn sfeerbeelden van Elst zoals dat nu niet meer bestaat. Dit artikel hoopt ertoe bij te dragen dat er meer werken van Willem en Chris Jansen worden herkend. De Werkgroep Elst en Remmerden (werkgroep-elst-remmerden@oudrhenen.nl) houdt zich aanbevolen hierover geïnformeerd te worden.

Verantwoording

Literatuur

- '100ste geboortjaar Chris Jansen', in: *Willem Jansen Bulletin* (2017), nr. 1, 4-7
 'Aardappelen/afkokers voor een schilderij', in: *Willem Jansen Bulletin* (2015), nr. 4, 22
 'De tabaksschuren van Chris Jansen', in: *Willem Jansen Bulletin* (2017), nr. 2, 28-29
 'Elst en een onverwacht vervolg', in: *Willem Jansen Bulletin* (2017), nr. 3, 20-21

- Heijnen, H., e.a. (2013), *Willem Jansen in zwart-wit. Uitgave ter gelegenheid van het 40-jarig jubileum van de Willem Jansen Stichting te Westzaan*, Westzaan
 Heijnen, H., en J. de Bruin (2007), *Leven en werk van Willem & Chris Jansen*, Wormerveer
 'Nieuwe aanwinst', in: *Willem Jansen Bulletin* (2016), nr. 2, 11

- 'Terug naar Elst', in: *Willem Jansen Bulletin* (2017), nr. 2, 18-25

Over de auteur

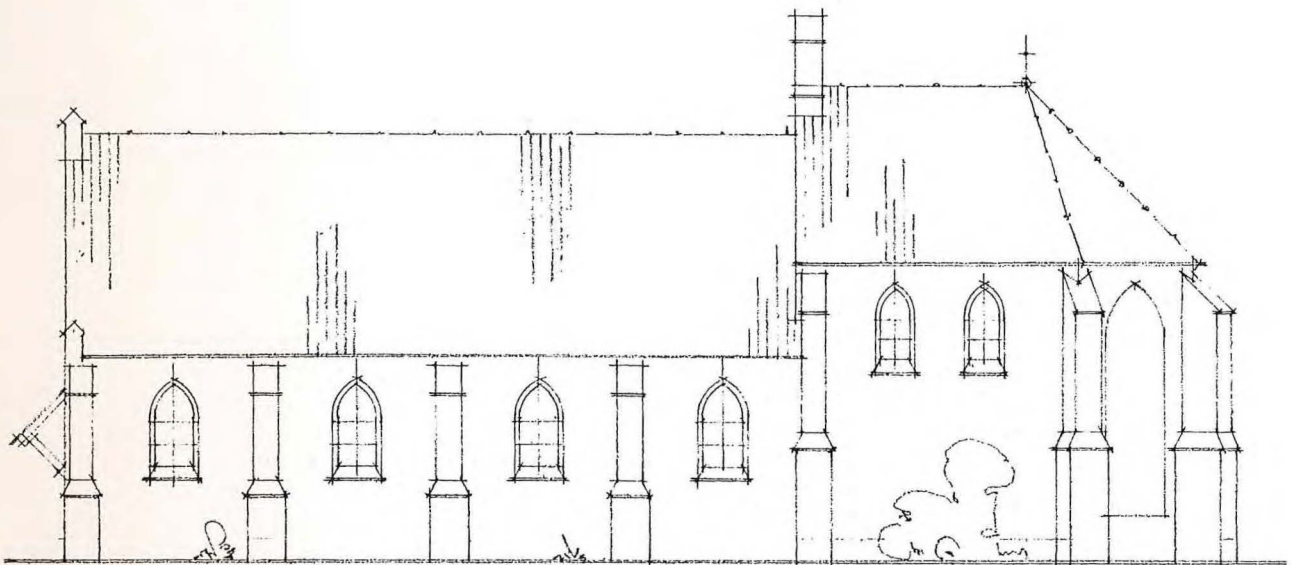
Toon Blokland is organisator van Het Elster Geschiedenishuis en doet onderzoek naar diverse thema's binnen de geschiedenis van Elst en Remmerden.

HENK DEYS

Een nieuwe bestemming voor de Gasthuiskapel

Drie plannen die sloop niet konden voorkomen

Tijdens de Duitse inval in mei 1940 werd de historische kern van Rhenen grotendeels door brandgranaten verwoest. Tot de weinige gebouwen die in het getroffen gebied nog overeind stonden, behoorde de middeleeuwse Gasthuiskapel. Als onderdeel van de wederopbouw werd gezocht naar een nieuwe bestemming voor de kapel. Tussen 1940 en 1943 werden drie plannen ontwikkeld om de kapel een nieuwe kerkelijke bestemming te geven. De plannen van de rooms-katholieke parochie en de Nederlandse Protestantenvbond konden niet worden gerealiseerd, waarna de kapel uiteindelijk moest worden gesloopt.

De Gasthuiskapel tot 1940

Het Rhenense gasthuis was een instelling waar behoeftigen, ouderen en vreemdelingen hun toevlucht konden zoeken en onderdak konden vinden. De oudste vermeldingen dateren uit 1383 en 1384, toen het werd genoemd in verband met het bezit van landbouwgronden. In 1390 werd het gebouw zelf vermeld; het lag aan de huidige Gasthuisstraat. Tien jaar later, najaar 1400, ging Rhenen in vlammen op. Het gasthuis werd herbouwd, met een kapel. In 1579, in de tijd van de Reformatie, verrezen Godskamertjes bij de Gasthuiskapel en in 1598 werd de gasthuiszolder boven de vier kamertjes verhuurd. Deze woningen voor behoeftigen en ouderen waren vermoedelijk naast de kapel gesitueerd. Nadat de Gasthuiskapel in de jaren 1672-1673 door de Franse bezettingsmacht was toegewezen aan de Rhenense protestanten, werd het gebouw vanaf 1697 de berging voor de stedelijke brandspuit. Een kleine eeuw later worden – naast de Gasthuiskapel – zes woningen voor behoeftige mannen en vrouwen genoemd, die werden onderhouden uit de inkomsten van de Rhenense gast- en weeshuisgoederen. De kapel werd in 1820 verbouwd tot schuur en een jaar later als woning ingericht.

← In mei 1940 werd Rhenen voor een groot deel verwoest. De Gasthuiskapel bleef echter grotendeels gespaard. Na ruiming van het puin zou rond de kapel de wederopbouw ter hand worden genomen.

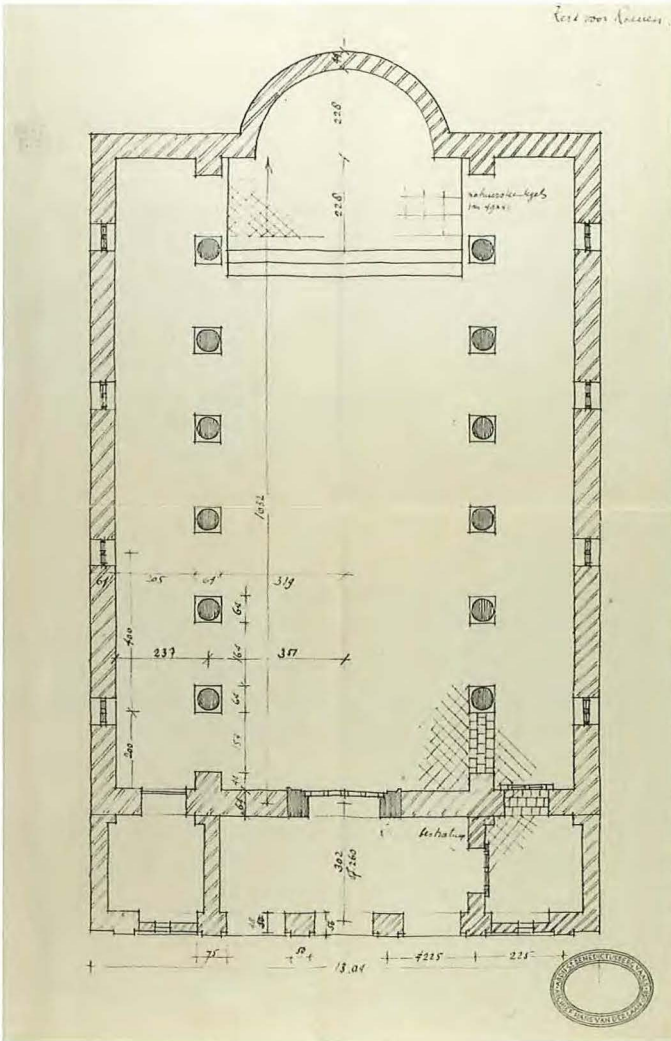
↑ Het aartsbisdom Utrecht wilde de Gasthuiskapel herstellen en vergroten. Architect Starmans presenteerde al in oktober 1940 een schetsontwerp voor een gedachteniskapel. Deze katholieke parochiekerk zou tevens dienst doen als kapel ter nagedachtenis aan de gevallen van de Slag om de Grebbeberg.

In 1825 werd het voormalige bedehuis voor 99 jaar verhuurd aan de hervormde gemeente. Het gebouw diende uiteindelijk als paardenstal en verkeerde al voor de beschietingen van 1940 in slechte staat.

Wederopbouw van de stad

In Rhenen was in de meidagen 1940 de middeleeuwse Cunerakerk gespaard gebleven. Op grote delen van de kaalgeslagen binnenstad moesten echter nieuwe gebouwen worden geprojecteerd. Op 1 juni 1940 werd in Rhenen het 'Bureau voor Herstel en Wederopbouw' opgericht, onder leiding van de Amersfoortse architect J.B. van de Haar. Op voorspraak van prof.ir. M.J. Granpré Molière van de Technische Hogeschool in Delft werd ir. C. Pouderoyen hier in augustus als stedenbouwkundige en supervisor aan toegevoegd. Cees Pouderoyen (1912-1993) had vanaf 1931 onder Granpré Molière in Delft gestudeerd en zich, net als zijn hoogleraar, bekeerd tot het katholieke geloof. Granpré Molière was een groot voorvechter van een nieuwe bouwstijl die weldra Delftse School zou gaan heten. Hans van der Laan (1904-1991), later benedictijner monnik in de Sint-Paulusabdij te Oosterhout, studeerde eveneens bij hem. Cees Pouderoyen en dom Hans van der Laan voerden al snel na de oprichting van het Bouwbureau een intensieve correspondentie om te komen tot een nieuwe bestemming van de Gasthuiskapel.

De percelen in de verwoeste binnenstad werden weer opgevuld met nieuwbouw 'in oude stijl'. Daarbij ontwierp Pouderoyen niet zelf. Hij koos een twintigtal architecten, de meesten aanhangers van de Delftse School, waaruit de burgers een keuze konden maken om hun verwoeste panden weer te laten opbouwen.

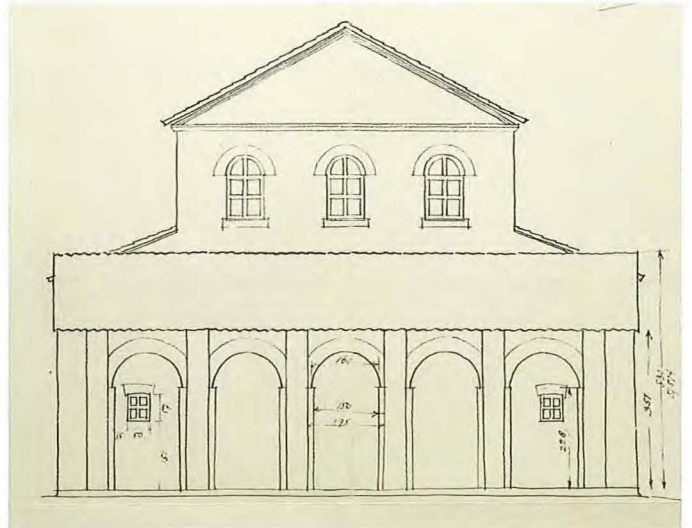

↑ In het ontwerp van dom Van der Laan werd de Gasthuiskapel volledig afgebroken om plaats te maken voor een klein kerkgebouw volgens de opzet van een vroegchristelijke basilica.

Op zoek naar een kerkruijnte

Rhene had sinds de Reformatie geen katholiek kerkgebouw meer gehad en de weinige katholieken die er in Rhene waren, moesten genoegen nemen met de mogelijkheden in de dichtstbijzijnde parochie, Sint-Johannes de Doper – Geboorte en Verrijzenis des Heeren in Wageningen. In het Wageningse parochiebestuur kwam in juni 1934 de aankoop van een terrein ter sprake voor de bouw van een (parochie)kerk in Rhene. Een probleem was echter, dat men over onvoldoende financiële middelen beschikte. De parochie deed wel een poging een stuk grond aan de Herenstraat hoek Achterbergsestraatweg te kopen, maar toen de eigenaar erachter kwam wie er een oog op had, werd notarieel vastgelegd dat er nooit een kerk of herberg zou mogen worden gebouwd.

In 1937 kerkten de Rhense katholieken in het herenhuis Christoffel aan dat deel van de Herenstraat dat tegenwoordig Frederik van de Paltshof heet. Intussen had de parochie een aanbod gekregen van B.J.A. Nijdam, de direc-

↑ Aan de westkant ontwierp Van der Laan een voorportaal met zuilengalerij dat toegang gaf tot de kerk. Het gebouw zou in totaal iets meer dan 22 meter lang en 10 meter hoog worden.

teur van het chemische bedrijf Rhenus, om in zijn fabriek een kapel in te richten. Deze kerkruijnte, boven het kantoor en verbouwd op kosten van de parochie, werd op 15 augustus 1938 met een plechtige Eucharistieviering ingezegend. De gehuurde kerksaal was echter een noodoplossing; men bleef streven naar een eigen gebouw.

Een gedachteniskapel

Na de verwoestingen van mei 1940 was de Gasthuiskapel een van de weinige overgebleven historische gebouwen in Rhene. De Wageningse pastoor J.R. de Boer schreef op 1 oktober 1940 aan aartsbisschop De Jong dat hij had vernomen dat er in Rhene in verband met de wederopbouw werd gedacht aan de reservering van 'een overblijfsel van een waarschijnlijk zeer oude kapel ten behoeve van een kapel voor de katholieke eredienst'. Kennelijk heeft de bisschop deze brief ter hand gesteld aan J.A.M. Starmans (1901-1964) die bouwinspecteur en architect van het aartsbisdom Utrecht was. Starmans zond op 14 oktober een schetsplan naar het parochiebestuur. 'Wederopbouw' zou de grond met opstellen aankopen en het kerkbestuur van Wageningen zou dan de kapel bouwen. De Rhense gemeentearchitect N. Souwerbren had aangeboden de aanwezige oude stenen gratis ter beschikking te stellen. Uit verschillende berekeningen kwam naar voren dat er een totaalbedrag nodig was van 20.000 gulden, namelijk 15.000 gulden bouwkosten, 3000 gulden aan grond en 2000 gulden voor de inventaris en andere benodigdheden. De aartsbisschop vond echter de bouwkosten 'in deze tydsomstandigheden niet verantwoord', te meer daar deze bouw niet 'zou beantwoorden aan een mogelijke toekomst van Rhene, en deze uitgave dan nutteloos zou zyn'.

Starmans maakte een 'schetsontwerp voor een gedachte-

niskapel', een parochiekerk die tevens dienst zou doen als kapel ter nagedachtenis aan de omgekomenen van de Slag om de Grebbeberg. In een aan de westzijde tegen de restanten van de Gasthuiskapel gebouwde ruimte waren 176 zitplaatsen voorzien; het priesterkoor zou een plaats krijgen in de gerestaureerde middeleeuwse kapel en de sacristie zou als een rechthoekige uitbouw tegen de noordzijde worden toegevoegd. Het nieuwe kerkship zou iets lager worden dan het koor en zou met gewelven, spitsbogen en steunberen aansluiten bij de gotische bouwstijl van de Gasthuiskapel. De voorgevel werd een sobere tuitgevel, met een centraal geplaatste entree onder een luifel.

Op 23 oktober 1940 reageerde pastoor De Boer in een brief op het plan van Starmans. Hij bevestigde nog eens dat het Rhenense wederopbouw bureau graag zag dat de katholieken de Gasthuiskapel in gebruik zouden nemen. 'Een protestants kerkgenootschap (protestantenbond) heeft er ook het oog op, maar wij hebben ongetwijfeld de voorkeur', schreef hij. Dit was wellicht dankzij de rooms-katholieke Pouderoyen. De notulen van het Wageningse kerkbestuur maken geen melding van het verdere verloop van dit eerste kerkproject.

Dom Van der Laan

Pouderoyen heeft in deze periode waarschijnlijk op eigen initiatief contact opgenomen met zijn vriend dom Van der Laan en hem advies gevraagd over de bouw van een kerk op de ruïnes van de Gasthuiskapel. Ook architect Jan van Dongen jr. werd bij de plannen betrokken. Intussen was de Wageningse pastoor R.H.M. Verhoeven in 1940 aangewezen als bouwpastoor. Augustus 1941 lagen er serieuze tekeningen voor een basilica van de hand van Van der Laan. In dit ontwerp was geen plaats meer voor de oude Gasthuiskapel; deze werd door een nieuwe absis vervangen. Wel was het nog steeds het voornemen om de oude stenen opnieuw te gebruiken.

In het archief Hans van der Laan in de Abdij Sint-Benedictusberg bevindt zich een aantal tekeningen uit januari 1942 die de titel 'Kerk voor Rhenen' dragen. In de brieven die Cees Pouderoyen ontving van Van der Laan lezen we zijn overwegingen betreffende de nieuw te bouwen Rhenense kerk.

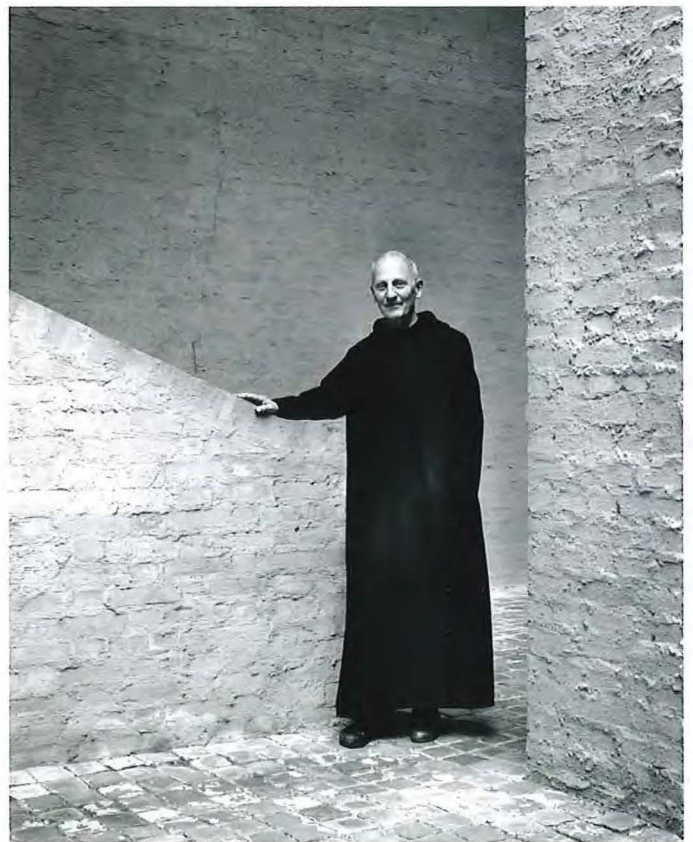
Basiliek

De geplande kerk is ontworpen volgens de opzet van de vroegchristelijke basilica, met een middenschip geflankeerd door twee lagere zijbeuken. Het gebouw zou in totaal 22,25 meter lang worden en 10 meter hoog. Aan de oostzijde was een absis geprojecteerd, aan de westkant een voorportaal (narthex) met lessenaarsdak. De toegang tot de kerk, met een hoge dubbele deur, is in de narthex getekend. Het schip zou een houten zoldering krijgen en er waren pannendaken voorzien. Tussen het schip en de zijbeuken tekende Van der Laan zuilengalerijen met zeven bogen. Beide galerijen hebben zes zuilen en twee pilasters of halfzuilen aan de einden.

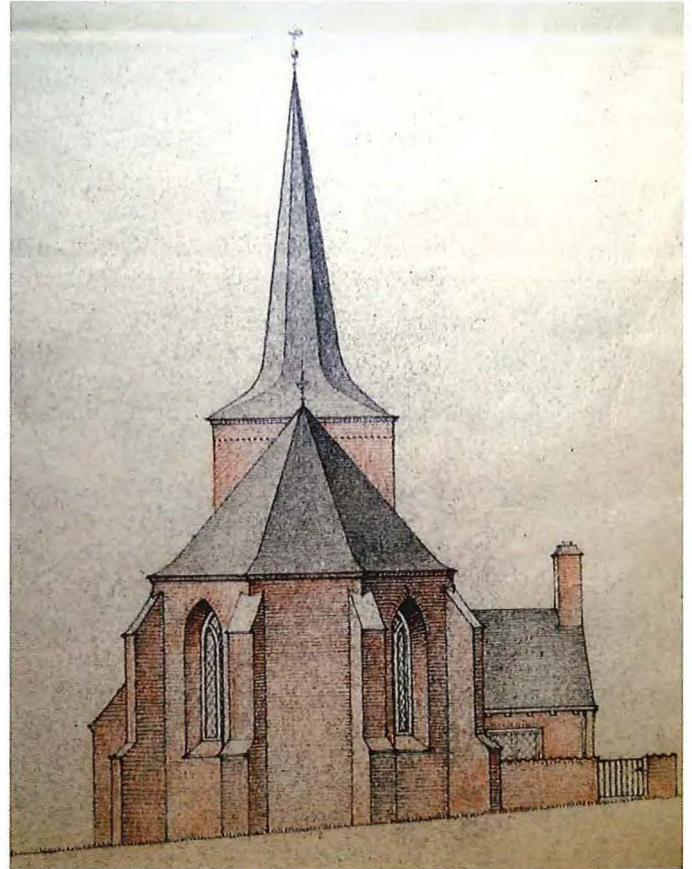
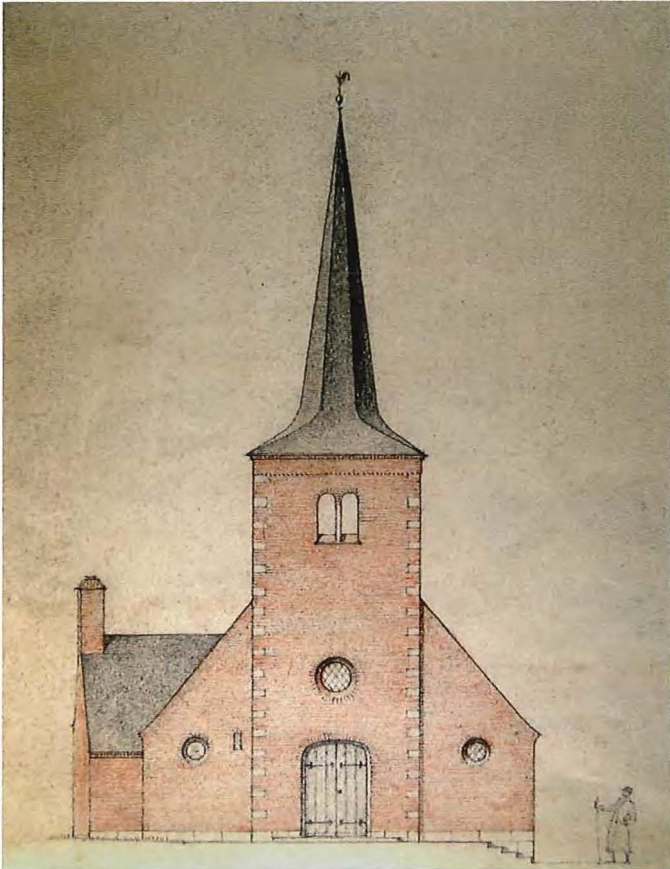
De zuilen en pilasters worden aan de bovenzijde afgedekt door een op een Ionisch kapiteel gelijkend kopstuk. Boven de galerijen zijn lichtbeuken aangebracht met reeksen rondboogvensters. De zijbeuken hebben beide vier rechthoekige vensters.

In het met enige treden verhoogde sanctuarium en de aansluitende absis waren natuurstenen tegels gedacht, in het overige gedeelte van de basiliek een klinkervloer. De biechtstoel zou een houten meubel in de zijgang worden, de plaats van het altaar had Van der Laan 'om de gemoederen niet te veel te verontrusten' nog in het midden gelaten. De verdere detaillering van dit plan zou worden overgelaten aan Van Dongen. Van der Laan schreef hierover: 'En hiermee laat ik alles aan uw goede zorgen over. Ik heb de indruk dat U met nog meer ijver als ik zelf er naar zal streven om het plan zoo volkomen mogelijk te realiseren.'

Hoewel het een betrekkelijk kleine kerk zou worden, was Van der Laan wat de grootte betreft gerust. Hij had ontdekt, schreef hij, dat de oudste basilieken in maatvoering veelal met zijn plannen overeenkwamen. Wat betreft de plaatsing van de sacristie kwam hij met twee alternatieven. Zijn aanvankelijke idee was dat deze, net als in het ontwerp van Starmans, tegen de noordoostelijke hoek van de kerk zou moe-

↑ Dom Van der Laan, benedictijner monnik, ontwierp in augustus 1941 een nieuw plan voor de Gasthuiskapel. Hij correspondeerde hierover met Cees Pouderoyen, supervisor van het Rhenense 'Bureau voor Herstel en Wederopbouw'.

ten komen. Hij had een vierkant gebouwtje van circa 2 bij 2,28 meter in gedachte. Het zou muraalbogen krijgen, waarbij in iedere zijde twee raampjes moesten komen, en een deur op de plaats waar het aan de kerk grensde.

Aan de westzijde van de kerk moest een klein voorplein komen, iets dat erg in de smaak was gevallen bij 'de Prof' (Granpré Molière), die in de Sint-Paulusabdij bij Van der Laan op bezoek was geweest. Ook 'vader Abt' was erg tevreden over het plan en hij stelde voor om er te komen kijken als het er zou staan, 'mocht het eventueel tot bouwen komen'. De abt stierf echter twee weken later.

Van der Laan drong er bij Pouderoyen op aan de pastoor van Wageningen met de abdij in contact te brengen, én voor hemzelf én voor het 'slagen van ons plan'. In een latere brief aan Pouderoyen, van 13 oktober 1941, schreef hij dat hij overwoog het hele plan om te draaien, met de entree aan de oostkant en de absis aan de westkant. Het pleintje dat Pouderoyen in gedachte had, zou dan aan de Koningstraat beter tot zijn recht komen.

Bouwstop

Op 14 december 1941 vroeg Van der Laan zich af, hoe het met zijn kerk zou gaan, waar hij meteen aan toevoegde dat het wel goed zou zitten 'want Kees [Cees Pouderoyen] heeft het in handen'. Hij suggereerde dat Pouderoyen en Van Dongen het beste zonder hem naar de aartsbisschop van Utrecht konden gaan. Dat hij zich wel zeer betrokken voelde bij het

↑ → Na twee katholieke plannen ontwikkelde ook de Nederlandse Protestantenvbond een herstelplan voor de Gasthuiskapel. Ir. A.M. de Rouville de Meux wilde het middeleeuwse gebouw behouden. Hij tekende in maart 1944 tegen het koor een kerk met een laag schip en een toren met spits. Zijn ontwerp sloot aan bij de bouwtraditie van kleine middeleeuwse dorpskerken in het rivierengebied.

project blijkt uit de volgende woorden: 'Wat de uitvoering betreft in oude steen, dat kan natuurlijk allemaal heel goed, ofschoon dat een beetje afhangt van de manier waarop. Jan van Dongen zal toch wel begrijpen dat het kerkje met steenen en balken "gemaakt" moet worden (...). Als hij maar bouwt volgens de echte principes dan heb ik niets meer in te brengen, dan wordt het zoals 't zijn moet. En als het plan geteekend is naar de echte principes dan kan hij ook niets meer verlangen. Noch het 'bouwen', noch het 'teekenen' kan het ideaal vervullen, 't blijft altijd een beetje geteekend op z'n v.d. Laan's en het zal uitgevoerd worden op zijn Van Dongens, maar dat persoonlijke moet tot een minimum beperkt worden, vooral omdat het gaat om een kerkje. Waarschijnlijk is deze wederzijdsche onthechting nog erg bevorderlijk voor een goed resultaat.'

In februari 1942 vroeg Van de Laan naar de begroting, waarbij hij zich goed kon voorstellen dat de kosten nogal hoog zouden uitvallen, 'zo'n 15 à 20 mille voor de oorlog'. Centrale verwarming zou hij niet aanbrengeen, alleen een kachel met een eenvoudig pijpje op het dak. Brabantse of

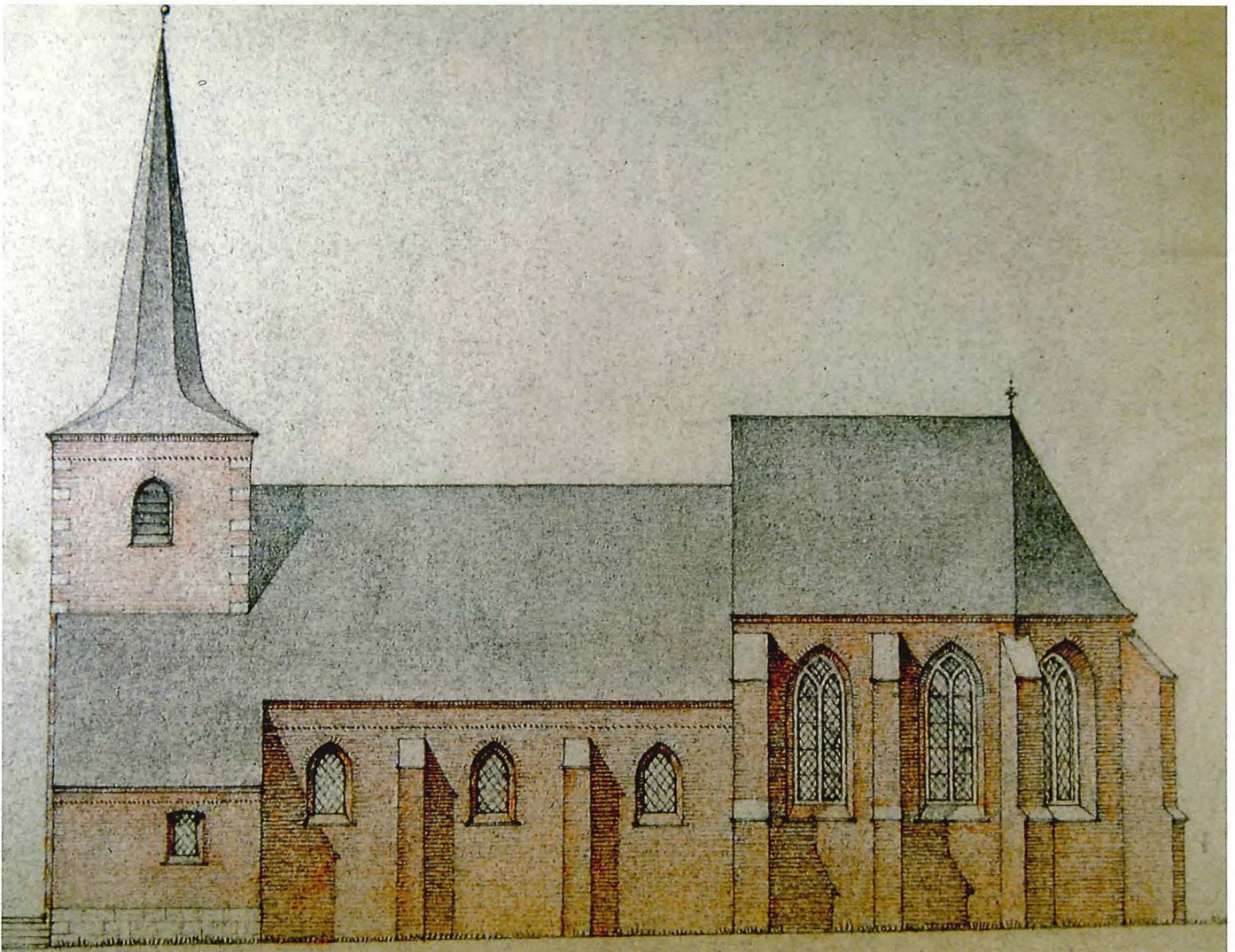
oud-Hollandse stoelen konden als meubilair dienst doen, en iedere parochiaan zou zijn eigen stoel moeten betalen.

Het plan voor de basiliek – ‘het kerkje’ zoals Van der Laan het bescheiden noemde – is niet tot een goed einde gekomen. Hoewel de redenen hiervoor niet geheel duidelijk zijn, zullen het de hoge kosten zijn geweest, maar ook de naderende bouwstop waardoor het plan niet werd uitgevoerd. Per 1 juni 1942 gold er voor Nederland een verbod op elke bouwnijverheid en een gebod tot het stilleggen van bouwwerken. Weltra werden ook alle materialen door de Duitse Wehrmacht in beslag genomen.

Noodkerk

Na het stranden van de basiliek-plannen schreef pastoor Verhoeven op 4 maart 1943 aan Starmans over een mogelijke grondaankoop op Spitsbergen. Hij nodigde hem uit bij het overleg hierover met Pouderoyen. Daarbij merkte Verhoeven op: ‘We moeten zeer voorzichtig handelen, daar de koop vast zou lopen, wanneer men wist, waarvoor het terrein bestemd is’. Er werd een overleg met de Rhenense burgemeester gepland over de mogelijke bouw van een katholieke noodkerk.

Het gebrek aan bouwmaterialen begon namelijk steeds nijpender te worden, en na een gesprek met de burgemeester en het hoofd van het Bouwbureau Rhenen, J.B. Wesselingh, werd besloten een houten, uitneembare en verplaatsbare kerk aan te schaffen. Pastoor Verhoeven wist bij de Duitse autoriteiten een ongebruikte loods in Soesterberg te bemachtigen, die aan de Herenstraat naast het plantsoen (de oude begraafplaats) zou worden neergezet. In een brief van 27 mei 1943 beklagde Verhoeven zich over het ‘antipapisme’ van de locoburgemeester, maar op 27 juli werd de bouwvergunning afgegeven. De houten loods werd op kosten van Nijdam omgebouwd tot een noodkerk. Bij de inzegening op 8 oktober 1943 vond tevens de oprichting van de Sint-Cunera-parochie plaats. Het noodkerkje heeft tot 1954 gefunctioneerd, toen het door brandstichting werd verwoest, waarschijnlijk als reactie op het Bisschoppelijk Mandement, dat het rooms-katholieken verbod lid te worden van socialistische organisaties. Rhenen kreeg uiteindelijk een kerkgebouw voor de katholieken met de in 1959 in gebruik genomen Gedachteniskerk aan de Herenstraat, naar ontwerp van architect J.H.M. Kirch (1919-1998).

Nederlandse Protestantenbond

De Nederlandse Protestantenbond (NPB), die in 1940 al interesse had getoond voor de Gasthuiskapel, pakte het idee om dit gebouw in gebruik te nemen weer op nadat men van katholieke zijde was afgehaakt. Al op 18 april 1943 schreef de voorzitter van de afdeling Rhenen, W.A. van Bijlert, die toen in huize 'Zandheuvel' (ook bekend als Teldershuis) woonde, aan de burgemeester dat dit genootschap graag in aanmerking zou komen om de oude kapel, eventueel na restauratie, voor zijn diensten te mogen huren. Over restauratie was overleg gaande met architect H. Onnes van het toenmalige Rijksbureau voor de Monumentenzorg. Op diens verzoek antwoordde ir. J.H. Telders dat hij geen bijzonderheden over het 'kapelletje' kon geven. Telders was oud-bewoner en eigenaar van Zandheuvel en mogelijk werd hij benaderd omdat Van Bijlert met hem bevriend was.

De gemeente was bereid de Gasthuiskapel met de grond op niet-commerciële basis voor 100 gulden aan de Stichting 'Neder Veluwe' van de NPB te verkopen. Omdat de aange-

↓ De Gasthuiskapel gezien vanuit de Herenstraat vroeg in 1942. Het hoekpand Herenstraat-Koningstraat dat toen in de steigers stond, zal nog voor de bouwstop die de Duitse bezetter dat jaar afkondigde, worden afgebouwd.

kochte grond met opstal gelegen was binnen een straal van 200 meter van de Cunerakerk, werd op 22 mei 1943 aan dominee Graves van Willenswaard toestemming gevraagd.

“Na twee katholieke plannen maakte ook de Nederlandse Protestantenbond een ontwerp voor herbouw van de Gasthuiskapel. Na de oorlog was de kapel zodanig vervallen dat herstel niet meer mogelijk was”

Terwijl Van der Laan de kapel voor hergebruik had afgeschreven, werd nu opnieuw van restauratie en integratie in een nieuw kerkgebouw uitgegaan. In juli 1943 werd contact opgenomen met ir. A.M. de Rouville de Meux (1893-1986), die in de voorgaande jaren één van de wederopbouwarchitecten in Rhenen was geweest. Deze schreef dat Onnes hem had meegedeeld dat de eventuele restauratie van de Gasthuiskapel uitsluitend aan de NPB zou worden opgedragen. De Rouville de Meux gaf een globale kostenverdeling en een eigenhandig schetsontwerp (26 mei 1943) voor een kleine kerk, waarbij hij aangaf dat oude stenen volgens Onnes in voldoende mate aanwezig waren en in de koop waren inbe-

grepen. Een serie tekeningen van 29 maart 1944 geeft een beeld van de geplande kerk. Het gebouw is ontworpen in de trant van de kleine middeleeuwse dorpskerken zoals die in het rivierengebied meer zijn te vinden. Hetzelfde beeld, met een vrij laag schip, een hoog koor en een toren met spits is te zien in onder meer Andelst, Persingen en Wadenoijen.

Het plan van De Rouville de Meux voorzag in restauratie van de Gasthuiskapel, die zou worden ontleisterd en haar spitsboogvensters en steunberen zou terugkrijgen. Tegen dit koor tekende hij een schip met drie traveeën, gescheiden door steunberen. Deze ruimte, met 72 zitplaatsen, zou een houten overkapping krijgen. Aan de westzijde kwam de toren met onderin de vestibule, geflankeerd door de predikantskamer aan de noordzijde en de garderobe aan de zuidzijde. In de westgevel was de ingang geprojecteerd, met een dubbele korfboogdeur en rondboogvensters boven de entree en bij de flankerende vertrekken. De toren kreeg galmgaten en een ingesnoerde spits.

De plannen blijven onuitgevoerd

Wanneer we de drie plannen vergelijken, valt op dat Star-mans en De Rouville de Meux de oude Gasthuiskapel wilden

↑ Van de middeleeuwse kapel bleef niet veel over toen deze in 1943 deels instortte. Tijdens geallieerde beschietingen in de winter van 1944-1945 raakte het bouwwerk nog meer beschadigd, waardoor sloop onvermijdelijk werd.

behouden en voor de uitbreiding aanknoopten bij de bouwtradities uit de streek. Dit is het duidelijkst te zien bij De Rouville de Meux die zich nadrukkelijk liet inspireren door de oude dorpskerken in het rivierengebied. Opmerkelijk is daarbij het 'katholieke' karakter van dit voor protestanten bedoelde kerkje. Van der Laan daarentegen koos een heel ander uitgangspunt. Hij ging terug naar de oorsprong van de christelijke bouwtraditie, naar de basilica. Bij hem gingen architectonische principes boven de monumentenzorg of de lokale bouwtraditie. Uiteindelijk kwam geen van de plannen tot uitvoering, omdat de kapel – die de meidagen van 1940 had doorstaan – al in 1943 deels instortte en tijdens de beschietingen in de winter van 1944-1945 alsnog zwaar beschadigd raakte. De laatste bovengrondse resten werden in 1947 opgeruimd. In 1994 zijn tijdens de nieuwbouw voor de Rabobank de fundamenten teruggevonden en verwijderd, nadat ze eerst waren onderzocht en gedocumenteerd.

Verantwoording

Bronnen

Archief Cees Pouderoyen, particuliere collectie
 Het Utrechts Archief, Utrecht, Bisschoppelijk Archief, correspondentie
 Parochie Sint-Johannes de Doper – Geboorte en Verrijzenis des Heeren te Wageningen, notulenboek van het kerkbestuur 1933-1963
 Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, toegangsnummer 244, Gemeentebestuur Rhenen 1926-1994
 Sint-Benedictusabdij, Vaals, archief Hans van der Laan
 Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, Rhenen, archief

Literatuur

Deys, H.P. (2004), 'Dom Van der Laan en zijn niet gebouwde basilica in Rhenen', in: *The-matismos* nr. 3, 6-10
 Deys, H.P. (2009), 'De rooms-katholieke parochie in Rhenen', in: D. de Wit (red.), *Gedachteniskerk Rhenen, een parochiekerk met een unieke opdracht*, Rhenen, 10-49
 Groningen, C. van (2008), 'De lotgevallen van het gast- en weeshuis in Rhenen', in: E. Taverne, P. Leupen en C. van Groningen, *Rhenen 750 jaar stad. Symposium 28 maart 2008*, Utrecht, 54-67

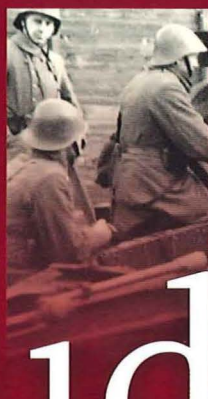
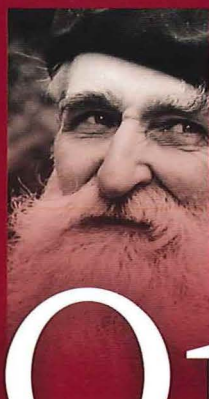
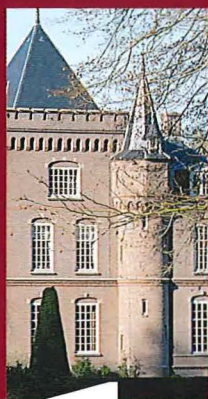
Onink, P., en H.P. Deys (2012), *Geloven in Rhenen*, Rhenen

Strous, W.H. (2008), 'Het gast- en weeshuis in Rhenen. Lange traditie van zorg voor zieken en wezen', in: L. Bultje-van Dillen e.a. (red.), *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 152-159 en 556

Over de auteur

Henk Deys is ere-voorzitter van de HVOR en publiceert sinds 1980 over de geschiedenis van Rhenen.

Cultuur-
historisch
tijdschrift
voor
Rhenen,
Achterberg
en Elst

Oud Rhenen

gratis
proefnummer

→ *word nu abonnee* ←

www.oudrhenen.nl

introductieprijs
jaargang 2018

€ 14,95

MARTIJN BOOSTEN

De duizendjarige linde van Achterberg

Begin van de Nederlandse boomchirurgie

De gemeente Rhenen is rijk aan monumenten. Dit zijn niet alleen historische gebouwen maar ook groene monumenten. Een van de oudste groene monumenten is de duizendjarige linde in Achterberg. Deze boom nam eeuwenlang een prominente plaats in bij huis Levendaal, maar stond tevens aan de wieg van de boomchirurgie in Nederland.

Een Hollandse linde

De Achterbergse linde is een Hollandse linde (*Tilia x europaea*). Deze lindesoort is een kruising tussen de in Nederland van nature voorkomende winterlinde (*Tilia cordata*) en zomerlinde (*Tilia platyphyllos*). Al vanaf de zestiende eeuw exporteerden Nederlandse en Belgische kwekers Hollandse lindes naar andere Europese landen. Vermoedelijk werden de lindes ook al enkele eeuwen daarvoor gekweekt.

De Achterbergse boom staat bekend als de 'duizendjarige linde'. In 1927 schatte de Wageningse botanicus en hoogleraar Jan Ritzema Bos de leeftijd van de linde op 1100 jaar. Hierdoor ging ook het verhaal dat onder de boom vanaf de Frankische tijd rechtszittingen werden gehouden met betrekking tot de verdeling en betalingen van cijnsen. Dit betrof de jaarlijkse betaling die boeren aan de grondheer moesten doen voor het gebruik van het land. De door Ritzema Bos geschatte leeftijd van de boom is echter sterk overdreven. De boom is aangeplant omstreeks 1650 en is daarmee ongeveer 370 jaar oud.¹ Voor Nederlandse begrippen is de Achterbergse linde daarmee nog steeds een zeer oude boom. Ter vergelijking: de oudste Hollandse linde van Nederland staat in Sambeek en is circa 418 jaar oud. Ook de oudst bekende boom van Nederland is een linde: de Marialinde in Oisterwijk. De leeftijd van deze zomerlinde wordt geschat op 630 jaar.²

De Achterbergse linde heeft niet alleen een indrukwekkende

leeftijd maar ook indrukwekkende afmetingen. De boom is weliswaar nog geen 13 meter hoog, maar heeft een stamomtrek van meer dan 6 meter. Deze afmetingen spreken niet alleen nu tot de verbeelding maar ook anderhalve eeuw geleden. Haakman schreef in zijn boek *Rhenen en omstreken* in 1847 al de volgende passage over de linde: 'Opmerkenswaardig vooral is dáár een lindenboom op een stuk land, ter zijde van het meergemelde boerenhuis, die de kentekenen draagt, dat hij tot sieraad van het oude voorplein gestrekt heeft, en door zijnen buitengewoon dikken stam, hoogen kruin en uitgebreid lover aanduidt, dat hij reeds de stormen van vele eeuwen getrotseerd heeft'.

→ Nadat in 1927 een vooraanstaand botanicus de leeftijd van de Achterbergse linde had geschat op 1100 jaar kwam de boom bekend te staan als de 'duizendjarige linde'.

De linde en huis Levendaal

De linde staat tegenwoordig naast boerderij Klein Levendaal aan de Levendaalselaan 6. Tot begin negentiende eeuw stond de linde op de voorhof van het huis Levendaal. In de tweede helft van de veertiende eeuw was dit als een klein versterkt huis gebouwd, dat niet lang daarna in handen kwam van de familie Van Leefdaal. Hiermee kreeg ook het huis de naam Levendaal.³ In de vijftiende eeuw is Levendaal versterkt door de aanleg van een aarden wal om de gracht waaromheen een tweede gracht werd aangelegd. Vermoedelijk werd huis Levendaal pas na 1528 verbouwd tot kasteel. In dat jaar werd het nabijgelegen kasteel Ter Horst door de legers van Gelre verwoest. Tot die tijd werd het oprichten van andere kastelen in de directe omgeving van kasteel Ter Horst verboden door de bisschoppen van Utrecht, omdat ze gevaar konden opleveren voor Ter Horst als ze in handen kwamen van onbetrouwbare slotheren.⁴

Na een hele reeks wisselingen van eigenaar kwam het huis begin achttiende eeuw in handen van de Rhenense familie Van Brienen. In deze periode was Levendaal een heus buitenverblijf met siertuinen, singels en lanenstelsels die zich uitstrekten tot op de Laarsenberg. De huidige Levendaalseweg was onderdeel van dit lanenstelsel. De linde nam in deze tijd een prominente plek in naast het kasteel.⁵ Huis Levendaal is omstreeks 1820 afgebroken. Het bijbehorende koetshuis werd omgebouwd tot boerderij. Deze boerderij werd in de Tweede Wereldoorlog door een voltreffer verwoest en daarna weer opgebouwd. De linde is echter al die tijd gespaard gebleven.

↑ Omstreeks 1820 werd het huis Levendaal afgebroken. Boerderij Klein Levendaal bleef achter, geflankeerd door de linde die hier omstreeks 1650 was aangeplant.

↓ Jan de Beijer bezocht in 1745 het huis Levendaal. Tussen het huis en het poortgebouw – hier rechts – tekende hij de linde die in de eeuwen daarna zou uitgroeien tot een boom van 25 meter hoog.

↓ In 1965 dreigde de boom uit elkaar te breken doordat de kruin te groot en te zwaar was geworden. J'ørn Copijn restaureerde de boom waarmee de Achterbergse linde aan de wieg stond van de Nederlandse boomchirurgie.

Boomverzorging

Een vroegere eigenaar van boerderij Klein Levendaal, de heer Pijnappel, was erg op de linde gesteld. In de verkoopakte uit 1922 waarbij de 'boerenhofstede Levendaal' werd verkocht had hij laten opnemen dat de boom moest blijven staan. Op de kap stond een boete van drieduizend gulden. Alleen een kapvergunning kon een boete voorkomen. In 1965 moest de familie Arissen, inmiddels eigenaar van de boerderij en de linde, onder ogen zien dat de boom in slechte staat verkeerde. Omdat de boeteclausule nog steeds een groot bedrag vertegenwoordigde, zag de familie Arissen zich dan ook genoodzaakt een kapvergunning voor de boom aan te vragen. De linde was ronduit gevaarlijk geworden. Er was in dat jaar al een grote tak uit de boom gescheurd. De stam was grotendeels hol en de stamdelen hadden geen verbinding meer met elkaar. De boom dreigde uit elkaar te breken doordat de kruin te groot en zwaar was geworden en de stam dit gewicht niet meer kon houden. De voorgenomen kap van de linde leidde echter tot protesten en artikelen in de krant. De jonge boomchirurg in opleiding J'ørn Copijn, die werkzaam was bij het Duitse boomverzorgingsbedrijf Maurer in Neurenberg, ontving in 1965 van zijn tante een krantenarti-

←← Copijn Boomspecialisten inspecteren de boom op regelmatige basis. Bij het onderhoud dat hier uit voortvloeit wordt met name de kruin van de boom gesnoeid. Dit om te voorkomen dat de linde opnieuw bezwijkt onder het eigen gewicht.

de boom te bekostigen. Samen met zijn broer Allrik startte J'ørn Copijn met de restauratiewerkzaamheden. Hiermee waren ze de eerste boomchirurgen die op Nederlandse bodem aan de slag gingen. De kruin van de destijds 25 meter hoge linde werd aanzienlijk ingekort. De stenen die een halve eeuw eerder in de holle stam waren gestort werden verwijderd. Rot hout en wonden werden behandeld. Daarnaast werden in de kroon zogenaamde stormankers aangebracht om afbreken van de belangrijkste takken te voorkomen. Ook in de stam werden stalen stangen aangebracht om stamdelen bij elkaar te houden. Tot slot werden via boorgaten in de grond voedingsstoffen toegediend.

De restauratie van de boom bracht wederom veel pers-aandacht met zich mee. De restauratie was tevens voor J'ørn Copijn de aanleiding om op 1 oktober 1966 een eigen bedrijf in de boomchirurgie in Nederland te beginnen.⁶ Daarmee stond de Achterbergse linde aan de wieg van de Nederlandse boomchirurgie. Om de boom blijvend te onderhouden en te beschermen, pachtte Staatsbosbeheer vanaf 1 januari 1966 het stukje grond van negen vierkante meter waarop de linde stond van de familie Arissen. In 1986 heeft de firma Copijn deze pachtovereenkomst overgenomen.⁷

De linde in 2018

De linde staat er tegenwoordig weer groen en vitaal bij. De firma Copijn is inmiddels uitgegroeid tot een toonaangevend boomverzorgingsbedrijf. Elke twee tot drie jaar wordt de linde door Copijn geïnspecteerd en regelmatig wordt onderhoud aan de boom uitgevoerd. Met snoei wordt met name de kruin van de boom in toom gehouden, zodat de linde niet (weer) kan bezwijken aan zijn eigen groeisucces. Dit markante groene monument blijft hiermee hopelijk nog lange tijd behouden voor Rhenen.

kel over de op handen zijnde kap van de linde. In zijn vakantie reisde J'ørn Copijn naar Nederland en bezocht meteen de boom in Achterberg. Copijn bood aan om de boom te redden, tot vreugde van de familie Arissen die de boom ook liever wilde behouden dan kappen.

Staatsbosbeheer bleek bereid om de reddingsoperatie van

Verantwoording

Noten

- 1 https://www.monumentaltrees.com/nl/nld/utrecht/rhenen/2248_boerderijaandelevena-daalselaan6/
- 2 Website Monumental Trees. Geraadpleegd 7 januari 2018 via www.monumentaltrees.com
- 3 Dael (1992)
- 4 Olde Meierink (2008) en de daar genoemde literatuur; Iterson (1960), 186-188
- 5 Schoemaker (2007), 252-253
- 6 Copijn, Copijn en Laméris (2016)
- 7 Linde van Achterberg. Geraadpleegd 3 februari 2018 via www.copijn.nl

Literatuur

- Copijn, J., L. Copijn en M. Laméris (2016), *Het groene goud. 50 jaar boomverzorging in Nederland*, Hollandsche Rading
- Dael, Ph.J. van (1992), 'Van Leefdael. De geschiedenis van de familie en het huis', in: *Oud Rhenen* 11, nr 1, 3-52
- Iterson, W. van (1960), *De stad Rhenen. De resultaten van een rechtshistorisch onderzoek*, Assen
- Olde Meierink, B. (2008), 'Buitenplaatsen aan de rand van de Utrechtse Heuvelrug. Ontstaan en ontwikkeling van de Rhenense buitens',

in: L. Bultje-van Dillen e.a. (red.), *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 202-213 en 561-562

Schoemaker, L.M. (2007), *Tegen de helling van de Heuvelrug. Rhenen in oude tekeningen 1600-1900*, Utrecht

Over de auteur

Martijn Boosten is werkzaam als senior adviseur bij Stichting Probos. Daarnaast is hij lid van de Monumentencommissie van de Gemeente Rhenen.

BERT HUISKES

Ondersteboven en leeg

Een bijzondere pot uit Remmerden

In de provinciale weg van Rhenen naar Elst – gelegen op de rand van de stuwwal – werd in 2009 vlak voor Remmerden een rotonde aangelegd. Archeologen kregen de kans het bodemarchief te onderzoeken. Op de laatste dag van de opgraving werd door de archeologen van RAAP een rijk versierde pot gevonden, op z'n kop begraven en nagenoeg compleet bewaard gebleven. Helemaal in de hoek van een van de werkputten kwam deze bijzondere pot te voorschijn. De even bijzondere samenhang met andere grondsporen werd niet direct opgemerkt. Doordat de vijf sporen die hoorden bij de pot verspreid lagen over twee werkputten en een proefsleuf kwam deze ontdekking later. Het opgravende team trof een grote pot aan die ondersteboven in of op het zand was neergezet. De graafmachine had de bodem van de pot geraakt en deze als bij een gekookt eitje eraf getikt. Ook bij het ploegen moet de pot al eens geraakt zijn, waardoor ze volliep met zand en steentjes. Een klein en oppervlakkig deel van de wand had ooit losgelaten en was in de bodem verkruid. Verder leek ze gaaf. De pot werd blootgelegd tot ze vrij op het vlak stond, rustend op wat eens de bovenkant was geweest. De uitbundige versiering was goed te zien. Vanwege de positie van de pot, haar omvang en haar bijzondere karakter besloten de onderzoekers de pot in folie te verpakken en mee te nemen naar laboratorium en restauratiewerkplaats.¹

Een prehistorische pot

De vorm en de omvang van de pot zijn bekend uit de opgraving voorafgaand aan de aanleg van Oss-Ussen, een Brabantse

→ De gerestaureerde pot uit Remmerden is 26 centimeter hoog en wordt gedateerd tussen 800 en 500 voor Christus.

nieuwbouwwijk uit de jaren '70.² De hoogte van het exemplaar uit Remmerden bedraagt 26 centimeter. Ze heeft een korte hals en schouder. Waar de schouder in de buik overgaat is de doorsnee van de pot het grootst: 39 centimeter. Daar bevinden zich in de klei aangebrachte knobbels en dellen. Onder deze zone is de hele buik verdeeld in vierkanten en zijn deze gevuld met horizontale en verticale richels, gevormd door met nagels en vingertoppen stevig in de klei te drukken en te knijpen. Dit type versiering werd toegepast van 800 voor Christus tot het begin van onze jaartelling.

Opmerkelijk is dat de maker van de pot een deel van enkele aan elkaar grenzende vierkanten na het knijpen en drukken weer

vlak heeft gestreken en er een afwijkende figuur op heeft aangebracht. Het motief is een sterk gestileerd symbool te midden van de omringende geometrische patronen, maar wat het voorstelt is moeilijk te duiden. 'Een hert' wordt nog het meest genoemd.

De Leidse archeologen kregen medewerking van het Leids Universitair Medisch Centrum, dat een CT-scan maakte om de eventuele inhoud van de pot in beeld te krijgen. De scan sneed de pot met inhoud in een kleine 1400 virtuele plakjes maar er werd niets anders zichtbaar dan een vulling van zand en grind. Het laagsgewijs leegspatelen van de pot in het restauratie-atelier leverde evenmin vondsten op.

Een andere mogelijkheid

De pot wekte in de uitwerking van de opgraving op een andere manier verbazing en archeologische geestdrift. Toen de veldtekeningen van de grondsporen uit proefsleuven en werkputten werden samengevoegd tot één plattegrond, kwam een vijfhoekig structuurtje van paalgaten om de pot aan het licht. Er zijn geen sporen van een kuil rond de pot zelf waargenomen maar ze stond in een kuil of (deels) op het oppervlak, omgekeerd in een hokje, onder een afdakje of minstens tussen een groepje palen. Deze context is zeer bijzonder te noemen. Zo'n pot wordt zelden in een nederzetting aangetroffen. En zeker niet op z'n kop in een kuil, en dan nog wel binnen een structuur van vijf palen. Een verklaring als bouwoffer valt hiermee moeilijk te rijmen, al is een andere verklaring niet direct voorhanden.

Op het jaarlijks archeologencongres van

2010 kreeg de pot veel bekijks en mocht iedereen zijn zegje doen over de ingeknapte figuratieve voorstelling. Jobbe Wijnen uit Wageningen opperde dat de figuur de toenmalige vertakkingen van de Rijn ter plaatse weergaf.³ De afstand tussen vindplaats en het huidige bed van de Nederrijn is immers niet groot.

Een originele gedachte die niet verifieerbaar is maar wel verwijst naar de bijzondere plek waar de pot gevonden is. Bij Remmerden schampt de Rijn de Heuvelrug. Op dit soort plaatsen zakten soms grote platen keileem – de grondsoort die de gletsjers na de ijstijd achterlieten – in de rivier en vormden dan een hardnekkige drempel op de bodem. Later ontstonden hier doorwaadbare plaatsen, voordren. Bij Wageningen lag zo'n drempel, maar ook bij Remmerden maakte het verspoelde materiaal van de stuwwal de rivier minder diep. In de middeleeuwen vond je

hier de eerste veren, zoals bij Lexkesveer waar je de oversteek Wageningen-Randwijk kon maken. Ook bij Remmerden moet al voor 1378 een veerpont gevaren hebben.⁴

Voorden speelden dan ook een belangrijke rol in het economische leven van prehistorische oeverbewoners aan beide zijden. Op Remmerden zijn op de stuwwal diverse plattegronden van prehistorische boerderijen en bijgebouwen aangetroffen. De stuwwal leverde vruchtbare grond en een overvloed aan bouw materiaal en voedsel uit de natuur. Maar de rivier was zeker zo belangrijk en moet hier in die tijd een religieuze betekenis hebben gehad, getuige de vele rivierfondsten van bronzen voorwerpen die ritueel in de rivier werden achtergelaten. In zo'n context is de pot uit Remmerden dan wel ondersteboven en leeg, maar moet deze niet afgedankt en zonder betekenis zijn geweest.

↑ Op Remmerden werd in 2009 bij de aanleg van een rotonde een complete en rijk versierde pot gevonden, op z'n kop begraven in een kleine kuil.

↑ In het Leids Universitair Medisch Centrum werd in de CT-scanner vastgesteld dat de pot enkel gevuld was met zand en grind en geen vondsten bevatte.

Verantwoording

Noten

- 1 Schute en Molthof (2012)
- 2 Broeke (2012), 40 [fig. 3.2] en 60 [fig. 3.11]
- 3 Schute en Molthof (2012), 52
- 4 Iterson (1953), 70 en verder

Literatuur

Broeke, P. van den (2012), *Het handgevormde*

aardewerk uit de ijzertijd en de Romeinse tijd van Oss-Ussen. Studies naar typonomie, technologie en herkomst, Leiden

Iterson, W. van (1953), 'De geschiedenis van het pontveer te Rhenen', in: *Jaarboekje van Oud-Utrecht*, 58-109

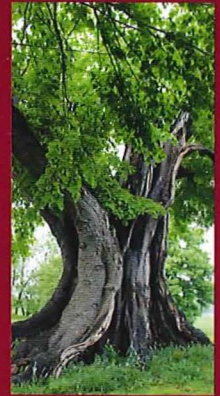
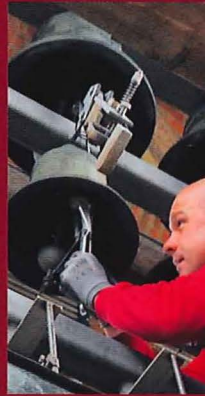
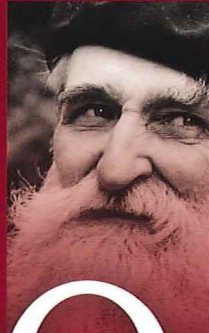
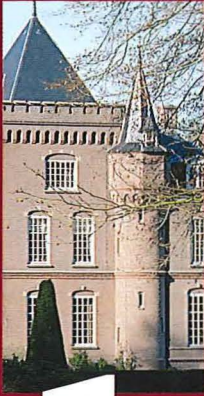
Schute, I.A., en H.M. Molthof (2012), *Drukke op de rand van de sandr; vindplaats 2 te Rhenen-*

Remmerden (rotonde N225), gemeente Rhenen; een archeologische opgraving, RAAPrapport 2585, Weesp

Over de auteur

Bert Huiskes is archeoloog en oud-conservator van Museum Het Rondeel in Rhenen.

Cultuur-
historisch
tijdschrift
voor
Rhenen,
Achterberg
en Elst

Oud Rhenen

gratis
proefnummer

→ *word nu abonnee* ←

www.oudrhenen.nl

introductieprijs
jaargang 2018

€ 14,95

De Eerste Wereldoorlog voelbaar in Rhenen

Berichten uit de krant 100 jaar geleden

Het was het vierde jaar van de Eerste Wereldoorlog. In het neutrale Nederland – ook in Rhenen – werd de schaarste aan voedsel, grondstoffen en brandstoffen voelbaar. Soms kwam het wereldconflict letterlijk heel dichtbij. Op 6 oktober 1917 meldde de *Rhenensche Courant* dat er in de voorgaande week in de avonden weer het kanongebulder van het Westelijk Front was te horen. Mogelijk werd dit verward met een oefening van het Nederlandse leger. Het zal minder indruk hebben gemaakt dan de verschijning van een zepelin bij de Rijnbrug eind oktober een jaar daarvoor.

Voedselvoorziening

In dezelfde krant lezen we dat in Rhenen in november 1917 een centrale keuken in gebruik werd genomen. In een speciaal gedeelte van het distributiebureau aan de Herenstraat was een moderne keuken ingericht. Er stonden vier grote ketels van

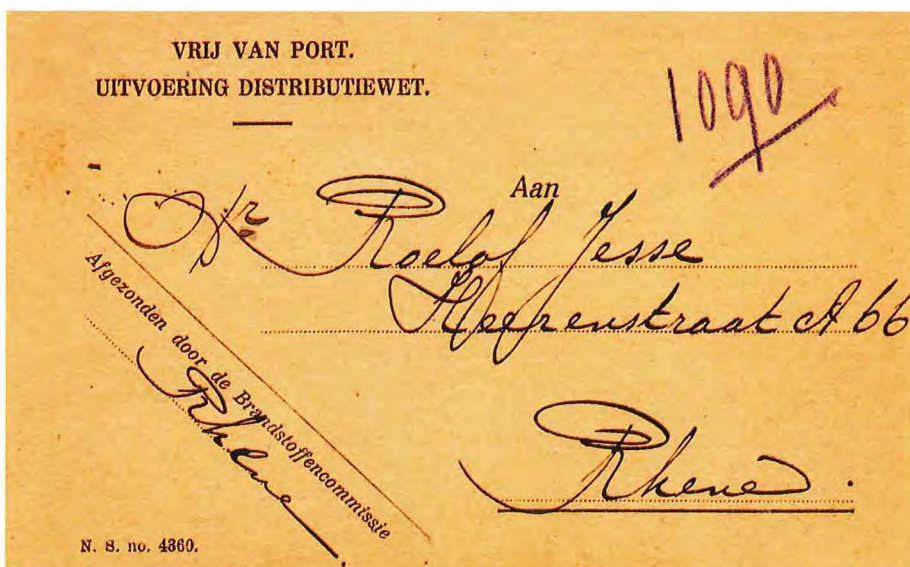
elk 200 liter. Twee maal per week konden inwoners van Rhenen een maaltijd ontvangen, namelijk dinsdags en donderdags. 's Avonds om 17.00 uur kon het eten worden afgehaald. Dat werd door de kok met een hoornsignaal aangegeven. Per 3 januari 1918 werd de centrale keuken voor minimaal zes weken gesloten als gevolg van een brand in het distributiekantoor. Door deze brand konden de inwoners met hun bonnen nu terecht bij de winkeliers A.L.L. van Drunick, H.J. van Raaij, R.C.A. van Voorthuisen en A.J. van de Scheur. In het voorjaar van 1918 werd aan een herstart gewerkt van de centrale keuken. Slechts negen gezinnen wilden nog gebruik maken van de voorziening. Het draagvlak was dus totaal weggefallen en een heropening werd tot nader order uitgesteld.

Behoeftige gezinnen in Elst kregen pakketten met dekens en kledingstukken uitgereikt door de plaatselijke meisjesvereniging onder leiding van mevrouw Snoep.

Werkgelegenheid en economie

De lokale werkgelegenheid had erg te lijden van de benarde economische situatie. In juni 1917 ging de N.V. Rhenensche Bank in liquidatie en de maanden daarvoor waren de steenfabriek van de gebroeders De Haas en de sigarenfabriek van de gebroeders Van Voorthuijsen ontbonden. Het gebouw van zuivelfabriek De Eendracht aan de Cuneraweg te Achterberg werd publiekelijk verkocht op 27 december 1917 in De Koning van Denemarken. Door moeilijkheden met de aanvoer van grondstoffen werden regelmatig veel arbeiders van steen- en tabaksfabrieken ontslagen. Aan de andere kant bood de schaarste ook kansen voor de tabaksplanters. In Elst werden drie nieuwe tabaksschuren gebouwd.

Positief was ook het bericht uit Elst dat op 1 december 1917 de eerste steenlegging

← Roelof Jesse – onbezoldigd archivaris van de gemeente Rhenen en tevens de eerste voorzitter van de Oudheidkamer Rhenen – kon alleen met zo'n kaart op woensdag zijn brandstof ophalen aan de Visscherstraat.

→ De Herenstraat aan het begin van de vorige eeuw. Achter de poserende jeugd de trap en het bordes van het voormalig kantongerecht. In 1914-1915 waren in dit pand Belgische vluchtelingen gevestigd, waarna vanaf november 1917 vanuit hier noodmaaltijden werden verstrekt.

← Als gevolg van de schaarste aan steenkolen werd er al snel gezocht naar alternatieven. Een wandbord, in het bezit van de familie Udo, verbeeldt de oplossing voor de kolennoed.

→ Honderd jaar geleden een zeldzaam feestelijke gebeurtenis. Isaac en Rachel Lewijt, woonachtig aan de Isaaczijde 6, vierden hun diamanten huwelijk samen met familie en bekenden.

was verricht voor de nieuw te bouwen Tapijt- en Mattenweverij door de heer Van Wijngaarden. Het bedrijf had in het voorjaar van 1917 ook al deelgenomen aan de eerste Jaarbeurs te Utrecht. Een andere belangrijke gebeurtenis voor het betalingsverkeer was de invoering van de Postcheque- en Girodienst in 1918. Per 19 november 1917 kon men zich aanmelden bij het postkantoor om een rekening te openen.

Brandstof en hout

Ook brandstof was schaars. Er was een brandstoffencommissie ingesteld die voor de distributie zorgde. In de gemeenteschuur in de Visscherstraat konden de brandstoffen iedere woensdag worden opgehaald. De namen met de letters A-M 's morgens tussen 10.00 en 13.00 uur en N-Z tussen 14.00 en 16.00 uur. De brandstof was alleen voor 'huisbrand'. Dat de nood soms hoog opliep blijkt uit het feit dat op 8 december een grote groep sig-

renmakers naar het stadhuis optrok. Zeven afgevaardigden kregen toestemming om aan de waarnemend burgemeester, inzake de brandstofvoorziening hun wensen kenbaar te maken. 's Avonds om 22.00 uur herhaalde zich dat, toen de brandstoffencommissie vergaderde. Het gevolg was dat op woensdag een kleine hoeveelheid brandstof beschikbaar werd gesteld.

Het kwam zelfs zover dat de boeren op het platteland werd geadviseerd om hun houten afrasteringen, hekken en ander houtwerk op te bergen. Controle vond veelvuldig plaats. Zo verbaliseerden de agenten Sneeep en Reijerse een zekere Van S. die met een dennenboom werd betrappt bij de loswal; ook werd bij graanhandelaar

A.W. te Achterberg 5000 kg zeep in beslag genomen. Om brandstof te besparen gingen de scholen vanaf 1 november op zaterdag en maandag dicht. De lessen werden op andere dagen ingehaald door de schooltijden met een half uur te verlengen. Hierdoor werd 25% brandstof bespaard.

Op 8 december kwam er een rijverbod van alle automobielen, motorfietsen en motorvaartuigen. Ontheffing kon worden verkregen bij de 'Toewijzings Commissie van Benzine'. Bij ontheffing moest een herkenningsteken gevoerd worden dat tegen betaling van vijf gulden verkrijgbaar was bij het Distributiebureau. Directeur Jaap Schimmelpenninck wees er nog op dat er streng zou worden toegezien, zonder aanzien des persoons.

60 jaar getrouwd

Gelukkig was er ook nog tijd voor een feest. De bekende voddenman Isaac Moses (Top) Lewijt (1830-1924) en zijn vrouw Rachel Swelheim (1834-1921) waren op 1 oktober 60 jaar getrouwd. Zij woonden in de Isaaczijde van de Waalbuurt (waar nu ongeveer Albert Heijn is gevestigd) samen met hun kinderen Moses, Top en Fie. Het feest werd groots gevierd. Aan belangstelling geen gebrek. Jong en oud, arm en rijk, allen kwamen het bruidspaar geluk wensen. De burens hadden een prachtige ereboog gemaakt die 's avonds verlicht was. Namens de gemeente bracht wethouder Van Ingen een enveloppe met inhoud en een grote taart. Tot slot bracht het harmoniecorps Ons Genoegen een serenade. De 87-jarige bruidegom maakte nog een dansje met zijn bruid en verklaarde: 'Ik wist wel dat ik vrienden had, maar zoveel bezoek en zoveel gelukwensen had ik nimmer kunnen denken'.

Verantwoording

Gebaseerd op berichten uit de *Rhenensche Courant* en de *Amerongsche Courant* tussen 1 oktober 1917 en 1 april 1918

Over de auteurs

Jan Maarten Doorman is redacteur van *Oud Rhenen*

Ben van Laar is bestuurslid van de HVOR en oud-redacteur van *Oud Rhenen*

Kees Waiboer is bestuurslid van de HVOR

RIE TERLOUW

Herinneringen aan de Prins Bernhardstraat

Toen en nu

Ons gezin – vader, moeder en vier kinderen – woonde er van oktober 1953 tot maart 1962. Voor de verhuizing van een duplex in de Meidoornlaan naar een rijtjeswoning in de Prins Bernhardstraat, nr. 45, moest mijn vader flink in de buidel tasten. Van het Expeditie-, Verhuis- en Transportbedrijf “De Grebbedienst”/J.G.Th. van Dolderen te Rhenen ontving ‘Den Welgedelen Heer Terlouw’ een factuur van maar liefst fl. 20,-. Beide woningen zijn na-oorlogse woningen die in de jaren '50 en daarna in rap tempo uit de grond werden gestampt. Aan de tijd dat wij in de Prins Bernhardstraat woonden, bewaren we mooie herinneringen. Het was de tijd dat je nog midden op straat kon spelen. Tollen, touwtje springen, knikkeren, verstopertje en tikkertje spelen. Ook hielden we met de kinderen uit de buurt sneeuwballengevechten, waarbij er wel eens eentje (per ongeluk?) door een openstaande deur of openstaand raam naar binnen vloog. Of we ‘bestookten’ buurtbewoners met van papier gemaakte pijltjes die we door een stukje pvc-buis wegbleezen.

Niemand in de straat had toen nog een auto en ze reden ook nauwelijks door de straat. De bakker, groenteboer, melkboer en olieboer kwamen wel langs de deuren. Kruidenierswaren werden thuis bezorgd door Cees Kap, op zijn motor, met een grote mand achterop, nadat mijn moeder een week eerder het boodschappenboekje had afgegeven. Cees Kap had een klein

kruidenierswinkeltje op de hoek van de Achterbergsestraatweg en de Julianastraat. Het eerste gezin in de straat dat later wél een auto had, stond in hoog aanzien. Het was een hele bezienswaardigheid, want de motor moest worden gestart met een slinger die aan de voorkant van de auto zat. En toen het gezin op vakantie naar Den Haag ging, stond de hele straat hen uit te zwaaien.

De eerste televisie in de straat stond bij onze burens in de huiskamer. De gastvrijheid van deze mensen was groot, want alle kinderen uit de buurt mochten op woensdag- en zaterdagmiddag komen kijken naar ‘Het Kinderuurtje’ met Pipo de Clown en Dappere Dodo. Maar wel eerst

netjes de schoentjes uit in de keuken. In een donkere kamer zaten we dan met z'n allen op de grond. De gordijnen moesten dicht, anders was het beeld niet goed te zien.

Achter de huizen stonden schuurtjes, waar meestal de fietsen en het tuingereedschap werden opgeborgen. Behalve bij onze burens. Daar stond de schuur vol met hokken, waar konijnen in werden gehouden. Soms mochten we even kijken bij al die schattige pluizenbollen. Ook in de kersttijd. Dan waren er altijd een paar de klos. Die arme ‘Flappies’ werden geslacht en gevild en verdwenen in de pan. Ook dan mochten we komen kijken. Toen was dat heel normaal; nu niet meer.

→ De Prins Bernhardstraat gefotografeerd door Piet Terlouw in januari 1959, gezien in westelijke richting. In een tijd dat de winters vaak nog streng waren, stonden er nog geen geparkeerde auto's in de straat.

← De School met den Bijbel, waarvan de hoofdingang aan de Achterbergsestraatweg was, in de zomer van 1962. Vanaf begin jaren '50 zijn aan de kant van de Prins Bernhardstraat nog twee nieuwe klaslokalen en een gymnastiekzaal aan de school gebouwd.

Naar school

Als we naar school gingen, hoefden we nooit ver te lopen, want de christelijke kleuterschool en de christelijke lagere school stonden in onze straat. Kleuterschool Irene is in 1956 gebouwd, recht tegenover ons. De eerste steen werd gelegd op 2 mei 1956. De officiële opening was op 7 september 1956. Velen zullen zich nog juffrouw Daniëls herinneren. Zij was tot 1963 aan de school verbonden.

De lagere school, de School met den Bijbel, stond aan het einde van de Prins Bernhardstraat, op de hoek van de Achter-

↓ Kristel Lens maakte vanaf exact dezelfde plaats in november 2017 deze herfstachtige opname. De vuilnisbakken die vroeger langs de stoeprand stonden, werden op een goed moment vervangen door grijze vuilniszakken. Nu zijn het kliko's die af en toe het straatbeeld bepalen.

bergsestraatweg. Hier werd de eerste steen gelegd op 17 maart 1922. De opening vond plaats op 4 september 1922. Een van de meest markante onderwijzeressen in de jaren '50 was juffrouw Moorrees. Streng, doch rechtvaardig. Als je niet wilde luisteren of je was ongehoorzaam, dan kreeg je een corrigerende tik. Gewoon op je achterwerk, met de grote liniaal, die voor het schoolbord werd gebruikt. Toen kon dat; nu is zoiets ondenkbaar.

In 1962 bestond de school 40 jaar en dat werd gevierd in Gebouw Irene in de Grutterstraat. De receptie werd geopend door mijn vader die lid was van de jubileumcommissie. Dominee Kooreman, predikant van de hervormde gemeente (Cunerakerk) en voorzitter van het schoolbestuur, hield een toespraak. Gevolgd door burgemeester Bosch ridder van Rosenthal.

In de jaren '50 was de toeloop van kinderen groot. Zelf zat ik in een klas met 50 leerlingen, de 1e klas. De babyboomers gingen naar school. De klassen puilden uit. Reden om te besluiten tot het bouwen van een tweede christelijke lagere school, de Platanenschool, aan de Platanenlaan. De officiële opening vond plaats op 4 september 1957.

↑ De tienjarige Gert Terlouw, in januari 1959 druk bezig om het tuinpad sneeuwvrij te maken. Op de achtergrond is kleuterschool Irene voor een deel zichtbaar.

Toen en nu

Toen stonden er twee scholen in de straat. Nu staan in de plaats daarvan woningen voor senioren. Met de bouw hiervan wordt rekening gehouden met de vergrijzing van, jawel, de babyboomers. De lagere school werd gesloopt in of kort na 2007. Hiervoor in de plaats werd een gebouw voor huisvesting van senioren gebouwd. Kleuterschool Irene ging later op in de basisschool. Het gebouw ging in 1985 tegen de vlakte. Op die plaats staat nu een rijtje woningen, ook gebouwd voor senioren.

Verantwoording

Over de auteur

Rie Terlouw werkte tot 2014 bij de Gemeente Rhenen. De afgelopen tien jaar is zij medewerker in Museum Het Rondeel.

Over de fotografen

Piet Terlouw werkte van 1946 tot 1984 als redacteur, eindredacteur en chef-redacteur bij Uitgeversmij. Zomer & Keuning in Wageningen. Voor bladen als *De Spiegel* en *Op den Uitkijk* schreef hij talloze reportages, soms met foto's van zijn hand.

Kristel Lens is het jongste kleinkind van Piet Terlouw. Zij hoopt in 2018 haar studie fotografie aan het ROC in Ede af te ronden.

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken 110 jaar jong

‘Rhenen op de kaart zetten’. Met deze woorden eindigde voorzitter Willem van Ommeren zijn openingstoespraak op 9 november 2017 op het lustrumfeest bij gelegenheid van het 110-jarig bestaan van de HVOR. Meer dan 330 belangstellenden, onder wie wethouder Henk van den Berg, erevoorzitter Henk Deys, de ereleden Pim Strous en Henk Gieszen, vertegenwoordigers van zusterverenigingen uit de omtrek, leden en niet-leden waren die avond bijeengekomen in de Cunerakerk. Dit om het 22ste lustrum van de historische vereniging te vieren en te luisteren naar Maarten van Rossem die, in exact een uur, een eeuw Nederland op zijn geheel eigen wijze beschreef.

‘Met het vieren van een lustrum breng je een ode aan de vereniging en haar leden’, aldus voorzitter Van Ommeren. Aansluitend deed hij verslag van de oprichting in 1907 en het aanleggen van een collectie historische voorwerpen in de beginjaren. Sindsdien is de missie van de vereniging talloze malen aangepast aan de eisen van de tijd. Er brak mede door de oorlog een mindere fase aan die eindigde met

de wederopstanding in december 1980. Deze bracht nieuw elan, een nieuw bestuur, en een nieuw, jonger ledenbestand. De nieuwe statuten sloten aan bij de tijdgeest waarin de sloop van historische panden en het verdwijnen van de bijzondere landschappelijke woonomgeving niet langer vanzelfsprekend werd gevonden. Het besef dat de historie vele waarden in zich draagt en met zorg bestudeerd en gekoesterd behoort te worden, zorgde ervoor dat de belangstelling voor het verleden toenam. In enkele jaren tijd groeide de historische vereniging van 43 naar vele honderden leden. Rond het honderdjarig bestaan in 2007 waren dit er ongeveer 600 en was de vereniging met talloze vrijwilligers actief binnen een groot aantal projecten. ‘De toekenning van de Koninklijke Erepenning bij het honderdjarig bestaan vormde een fijne waardering voor het gepresteerde’, aldus Willem van Ommeren.

‘Inmiddels’, zo vervolgde de voorzitter zijn feestrede, ‘is de historische vereniging uitgegroeid tot een kenniscentrum betreffende de geschiedenis van Rhenen, Elst en Achterberg. We zijn actief met tien

werkgroepen, zoals de Werkgroep Archeologie Rhenen, de Beeldbank, Virtueel Rhenen, de werkgroepen in Elst en Achterberg, en de Dinsdagochtend Sociëteit. We hebben zitting in de begeleidingscommissie van het Museum, de Stichting Slag om de Grebbeberg, en zijn actief binnen scholenprojecten waarin ons lokale verleden centraal staat. De website is actueel, de PR en communicatie professioneel en we stimuleren, activeren en participeren ver buiten onze vereniging. Ons verenigingsleven zorgt behalve voor gezelligheid en een fijne ledenband voor uitbreiding van bestaande kennis en wetenschap. Dit alles in vruchtbare samenwerking met de gemeente en andere culturele organisaties in Rhenen’, aldus de voorzitter. ‘Het is een genoegen om iets voor je woonplaats en omgeving te doen. Wij als historische vereniging met al onze leden zien het als een plicht Rhenen op de kaart te zetten’.

↓ Maarten van Rossem als spreker bij het 110-jarig jubileum van de historische vereniging.

Familieleden bezoeken crashplaats Lancaster bij Elst

Govert van Lienden, lid van de HVOR Werkgroep Elst & Remmerden, houdt zich bezig met onderzoek naar een Lancaster bommenwerper die in de nacht van 21 op 22 december 1942 werd aangeschoten en is neergestort tegenover de Eikelkamp aan

↓ Graeme en Barb Bate bezochten samen met de familie Van Lienden de militaire begraafplaats in Leusden.

de Veenendaalsestraatweg in Elst. Een gebeurtenis die in december jongstleden precies 75 jaar geleden plaatsvond. De Lancaster was op dat moment op de terugweg van een bombardement op München. Geen van de zeven bemanningsleden overleefde de crash. Zij werden begraven op de Algemene Begraafplaats in Leusden.

Govert van Lienden heeft de afgelopen jaren veel onderzoek gedaan naar de herkomst van de bemanningsleden en is daar nog steeds mee bezig. Eén van hen was de 34-jarige navigator-bommenrichter Harold Bate. Hij liet een vrouw en kind na. Een in Australië woonachtige kleinzoon, Graeme Bate, was samen met zijn vrouw Barb in Nederland en bracht op 16 december een bezoek aan het graf van zijn grootvader in Leusden en de crashplaats in Elst. Tijdens het bezoek aan Elst hadden zij ook een ontmoeting met burgemeester Hans van der Pas, leden van de Werkgroep Elst & Remmerden, en de onderzoekers Wim van den Burgt en Gert-Jan van Dorland die hen fragmenten van het vliegtuig overhandigden. Tevens werden er bloemen gelegd bij het graf in Leusden en de crashplaats in Elst. In een volgende uitgave van *Oud Rhenen* zullen we uitgebreider stilstaan bij het onderzoek naar de crash van deze bommenwerper. Meer informatie over de crash is te vinden op <http://lancasterw4191.jouw-web.nl/>.

Vernieuwd monument keert terug op Frederik van de Paltshof

Voor 'Het Koningshuis', een appartementencomplex aan de Frederik van de Paltshof, stond jarenlang een vervallen bankje met daarachter een klein monument. Samen met een plaquette herinnerde een drietal ornamenten afkomstig van het voormalige Koningshuis aan het paleis dat hier tot 1812 stond. Het monument is kortgeleden verwijderd om hier na restauratie in het voorjaar van 2018 terug te keren.

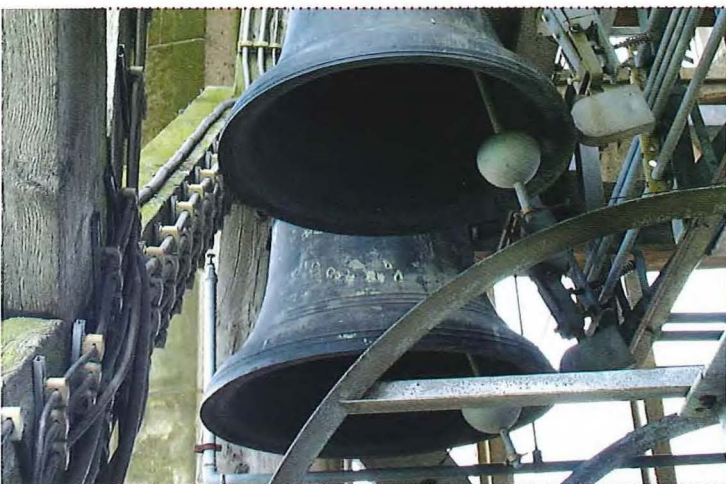
De krulvormige voluten en het leeuwje met schild zijn – zo wordt aangenomen – afkomstig van de zomerresidentie van Frederik van de Palts en zijn echtgenote Elizabeth Stuart. In 1908 vond de eerste voorzitter van de vlak daarvoor opgerichte Oudheidkamer Rhenen en omstreken, Roelof Jesse, dat hun aanwezigheid in Rhenen blijvend herdacht moest worden. Met gebruikmaking van deze historische resten richtte hij een klein monument op ter nagedachtenis aan deze koninklijke vluchtelingen die in 1621 hun heil in de Republiek hadden gezocht. Koningin Wilhelmina droeg financieel bij aan de vervaardiging van het monument ter nagedachtenis aan haar verre voorzaat Frederik van de Palts.

Met het te realiseren *Centrumplan Rhenen* wordt in 2017-2018 gekomen tot een nieuwe inrichting van de Frederik van de Paltshof. Een uitgelezen kans voor de HVOR het eigen monument, gerenoveerd en wel, een nieuwe plek te geven in de nieuwe inrichting. Op 18 oktober jongstleden zijn de elementen van het monument door William Klaassen overgebracht naar de gemeente-

werf op Remmerden. De namen van Frederik en Elizabeth op de hardstenen plaat zijn opgefrist en de verkeerde jaartallen die er op stonden zijn weggeslepen. Dit alles belangeloos gerealiseerd door Buddingh Natuursteen uit Veenendaal. Het monument met de plaquette zal dit voorjaar worden teruggeplaatst op de Frederik van de Paltshof.

↓ Het kleine monument dat verwijst naar het Koningshuis wordt hersteld.

TOM LEKER

Klokkenstoel in de Cuneratoren gerestaureerd

Bespeelbaarheid van de beiaard weer optimaal

Tijdens de restauratie van de Cuneratoren leek het niet nodig grote ingrepen door te voeren aan de beiaard. Dit muziekinstrument bestaande uit een reeks klokken, laat ons genieten van herkenbare wijsjes die over Rhenen worden uitgestrooid. De klokken worden via een stokkenklavier bespeeld door een beiaardier. Ook kunnen de klokken op gezette tijden door middel van een automatische speel-inrichting een aantal vaste melodieën spelen. De Rhenense beiaard bestaat uit 47 klokken. Naast de zwaarste klok die in 1550 door Jan Tolhuijs is gegoten, zijn de overige 46 klokken gegoten door de firma Van Bergen uit Heiligerlee. Het is de enige nog spelende 'Van Bergen' beiaard en het enige nog werkende 'Van Bergen' stokkenklavier.

Verstevigde klokkenstoel

Nog in 1997 was het stokkenklavier door leden van de voormalige Stichting Beiaard Cuneratoren gerestaureerd. Met de restauratie van de Cuneratoren leek een uitvoerig herstelprogramma voor de beiaard dan ook niet nodig. Tijdens het onderzoek aan de toren werden echter scheuren in de vloerbalken onder de speelcabine geconstateerd. Behalve dat de beiaardcabine op deze balken rust, hangen ook zeven zware klokken aan deze balken. Besloten werd ter versterking een stalen hulpconstructie in de verder houten klokkenstoel aan te brengen. Naar goed gebruik zet een bouwvakker dan een stempel onder de doorgezakte balk en stelt de balk recht. Pas dan brengt hij de hulpconstructie aan. Daar-

door werd echter de speelcabine inclusief het stokkenklavier iets opgetild met als gevolg dat de afstand van klavier tot bel veranderde. Bij de hogere tonen – alle klokken boven het klavier – waren de verbindingsdraden te lang geworden, en bij de lagere tonen – de klokken onder het stokkenklavier – waren de draden te kort geworden. De door de beiaardier in te stellen afstand tussen klepel en bel was niet meer binnen het gewenste regelbereik. In feite was de beiaard voor anderen dan onze eigen beiaardier niet meer bespeelbaar.

Draadregelaars

Deze gevolgschade van de restauratie is in opdracht van de gemeente door de Ko-

ninklijke Eijsbouts uit Asten hersteld. Er is van de gelegenheid gebruikgemaakt om de speeltafel te voorzien van op dit ogenblik gangbare draadregelaars. Deze draadregelaars hebben minder speling waardoor ze minder rammelen. Voor de beiaardier verbetert daardoor het contact met de bel. Het kost de beiaardier ook aanzienlijk minder tijd om de afstanden bij te regelen, hetgeen de effectieve speeltijd ten goede komt. Dergelijke draadregelaars bestonden in 1997 nog niet.

Met de draadregelaars corrigeer je de lengte van de draadverbinding tussen de stok (toets) in het stokkenklavier en de klepel in de bel. De beiaardier wil de klepels allemaal ongeveer op dezelfde afstand van de bel hebben, zodanig dat alle toetsen hetzelfde aanslaggedrag vertonen. Aangezien de draden naar de bellen niet allemaal even lang en de draden temperatuurgevoelig zijn, is de afstandsverandering van klepel tot klok per klok verschillend. Noodzaak om bij te stellen dus. Dat betreft niet het stemmen van de klok, maar het bijstellen van de bespeelbaarheid. De bel zelf is, als die eenmaal opgenomen is in de beiaard, niet meer te stemmen.

Bij een dergelijke ingreep moet, éénmalig, de veerspanning van de klepel-, draad-, stokcombinatie ook altijd opnieuw

Stichting Cuneragilde Rhenen

Eind 2016 tekenden de Stichting Beiaard Cuneratoren en de Stichting Cuneragilde Rhenen een intentieverklaring waarin per direct de zorg voor de bespeling, fondsenwerving en vertegenwoordiging overgedragen werd aan het Gilde en de Stichting Beiaard Cuneratoren rustig kon afbouwen. Het Cuneragilde besteedt al jaren haar inkomsten uit torenbeklimmingen aan de bespeling en was daarmee een belangrijke sponsor.

Het Cuneragilde is er trots op dat ze de werkzaamheden van de Stichting Beiaard Cuneratoren heeft mogen overnemen. Alleen als de beiaard bespeeld wordt is er kans dat dit unieke immaterieel erfgoed blijft bestaan. De bespeling is in 2017 opgevoerd van circa dertig keer per jaar naar ongeveer wekelijks. Om dat op langere termijn vol te kunnen houden heeft het Gilde financiële steun nodig. U kunt uw belangstelling of donateurschap kenbaar maken via een mail naar info@cuneragilde.nl.

ingeregeld worden. De beiaardier trekt met de stok in het klavier de klepel tegen de bel. De klepel wordt dan door een veer weer van de bel afgetrokken en die veer zorgt er dan ook voor dat de stok in het klavier weer in de oude positie omhoog komt. Gaat dat te langzaam dan is de stok nog niet terug als de beiaardier de volgende aanslag wil spelen; gaat het te snel dan heeft de beiaardier te veel kracht nodig om de klepel door de veersterkte heen te trekken. Voor een mooie uitvoering moet dit natuurlijk allemaal wel een beetje gelijk zijn.

Resultaat van dit alles is dat we in Rhe-

nen weer een volledig concertwaardige beiaard hebben. Een zware beiaard met een heel eigen 'Van Bergen'-klank. Uniek in Nederland, uniek in de wereld. Een klokkenstoel die ook weer veilig is voor zowel de beiaardier als voor bezoekers aan de Cuneratoren.

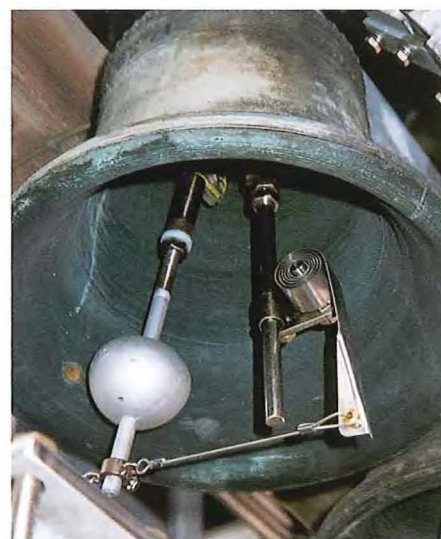
Verantwoording

Over de auteur

Tom Leker is voorzitter van de Stichting Cuneragilde Rhenen

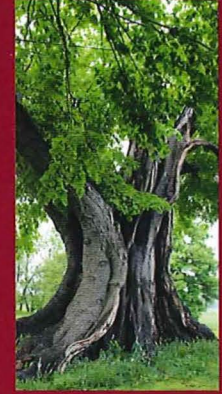
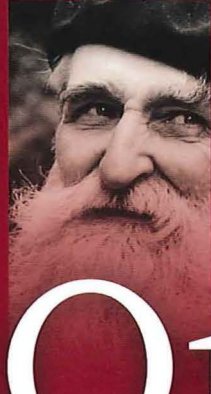
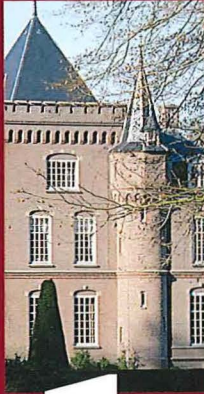
← De klokken boven de speelcabine van de beiaardier zitten met metalen draden verbonden aan het stokkenklavier. Door versteviging van de klokkenstoel waren de draden naar deze klokken te lang geworden. Het herstelprogramma is afgerond en de beiaard kan weer bespeeld worden.

↑ Het stokkenklavier met draadregelaars waarmee de lengte van de draad ingesteld kan worden.

↑ De beiaardier laat met de stok in het klavier de klepel tegen de bel slaan. Door een veer wordt de klepel weer van de bel afgetrokken.

Cultuur-
historisch
tijdschrift
voor
Rhenen,
Achterberg
en Elst

Oud Rhenen

gratis
proefnummer

→ *word nu abonnee* ←

www.oudrhenen.nl

introductieprijs
jaargang 2018

€ 14,95

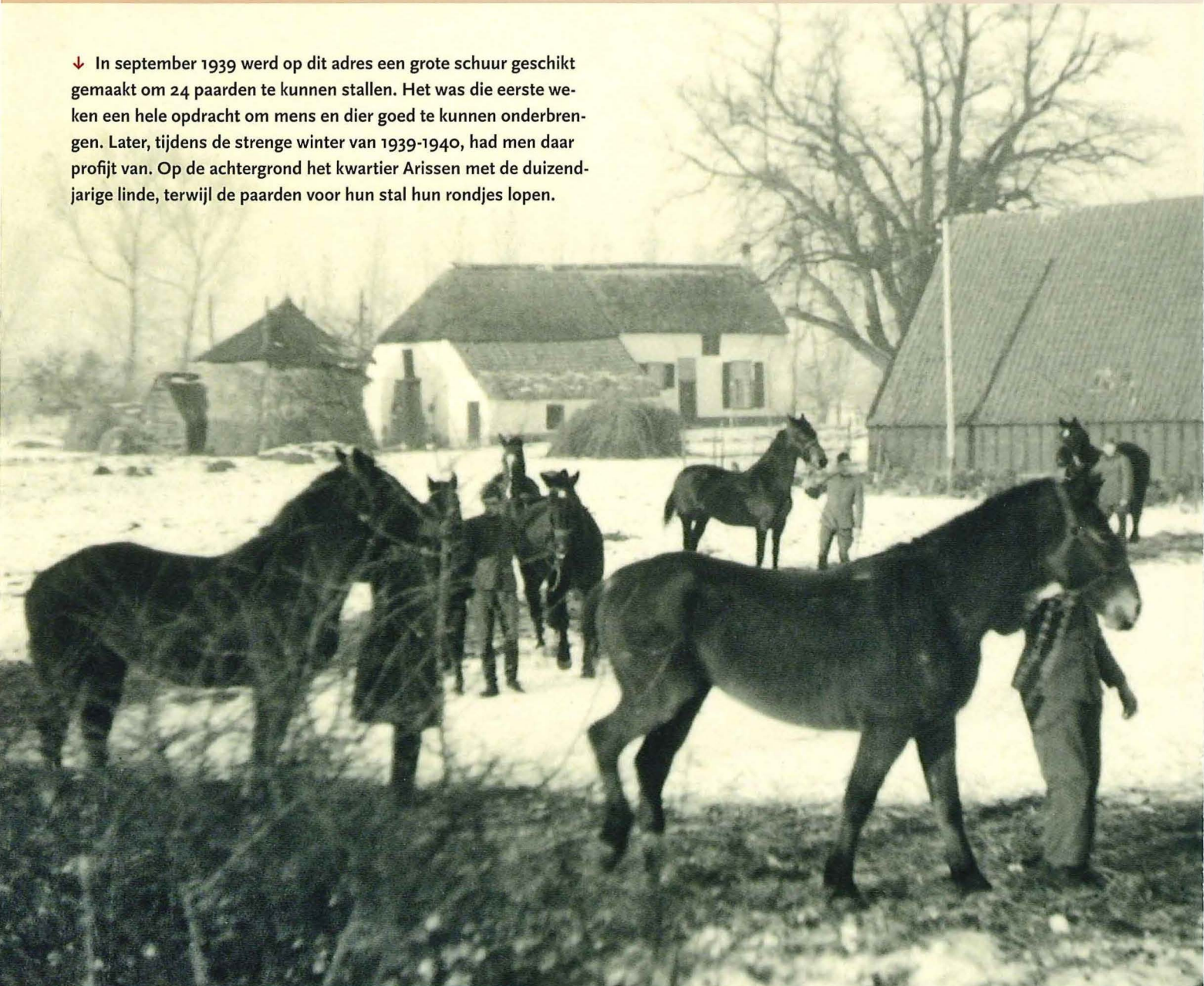

JAN MAARTEN DOORMAN

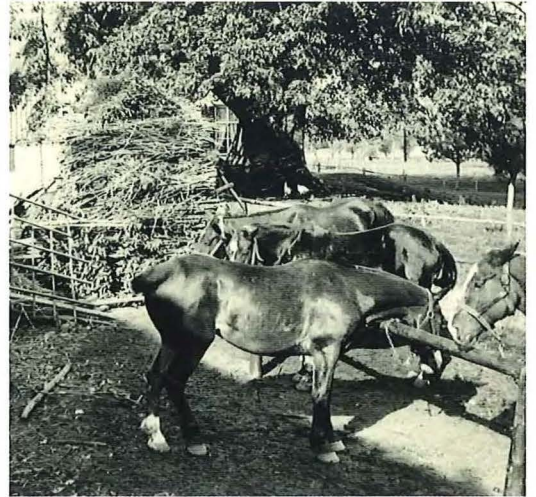
Nieuwe foto's van stellingbouw en legeroefeningen in Achterberg

Artilleristen bereiden zich voor op de Slag om de Grebbeberg

↓ In september 1939 werd op dit adres een grote schuur geschikt gemaakt om 24 paarden te kunnen stallen. Het was die eerste weken een hele opdracht om mens en dier goed te kunnen onderbrengen. Later, tijdens de strenge winter van 1939-1940, had men daar profijt van. Op de achtergrond het kwartier Arissen met de duizendjarige linde, terwijl de paarden voor hun stal hun rondjes lopen.

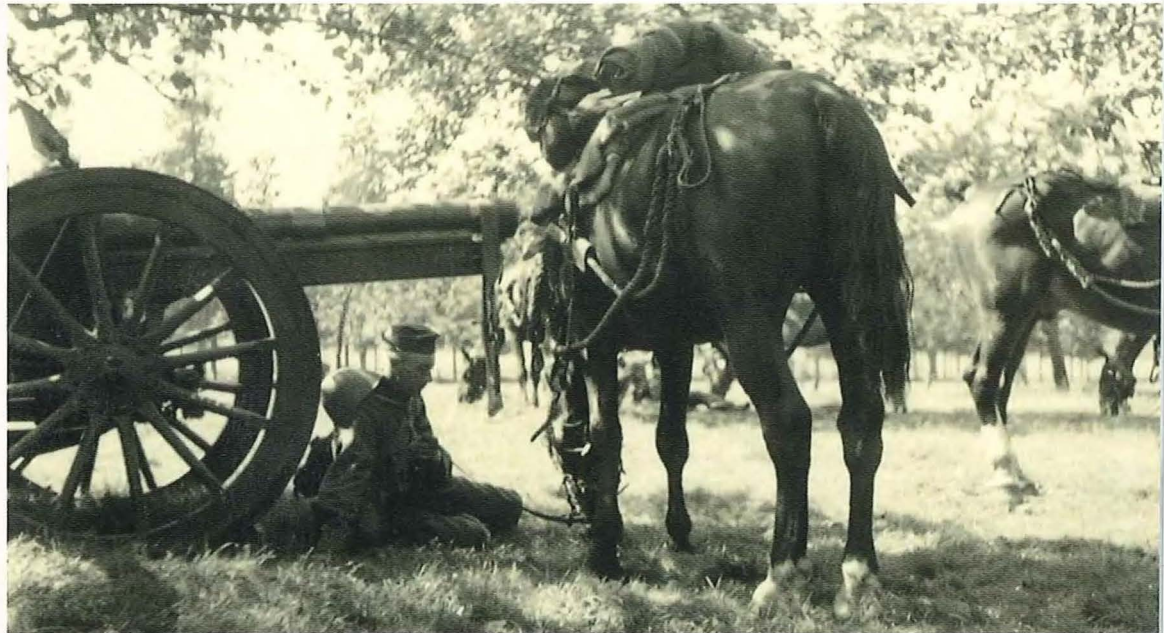

Eind augustus 1939 werd de dreiging van een conflict tussen Duitsland en Polen zo groot dat Nederland haar strijdkrachten mobiliseerde. Voor de gemeente Rhenen betekende dit dat allerlei eenheden van de infanterie en de artillerie binnen haar grenzen kwamen te liggen. Een reeks pas ontdekte nieuwe foto's, die bewaard worden in de Historische Collectie Korps Veldartillerie, toont hoe de eerste afdeling van het 8e Regiment Artillerie zich voorbereidde op een mogelijk treffen met Duitsland. Het grootste deel van deze afdeling vond haar inkwartiering in Achterberg en was tevens de artillerie-eenheid die het meest te maken kreeg met de strijd op en rond de Grebbeberg in de meidagen van 1940.

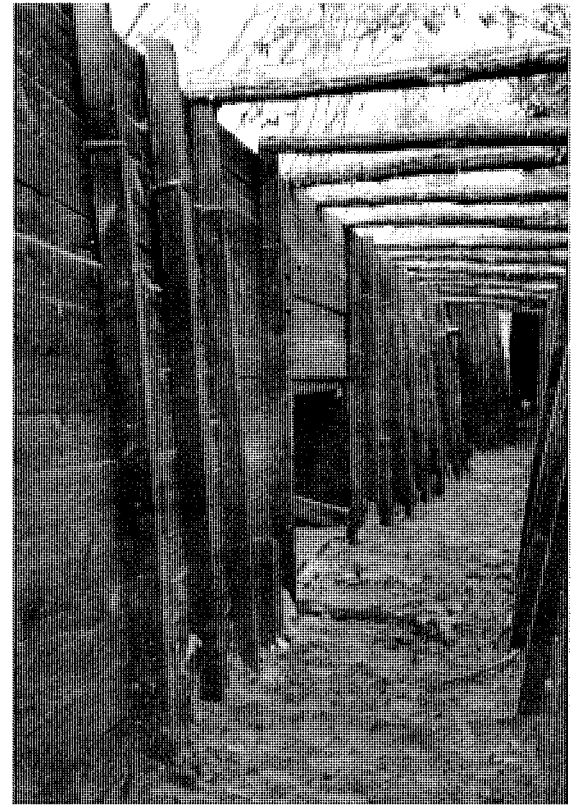
→ Een van de inkwartieringsadressen was bij de familie Arissen aan de Cunera-weg bij Achterberg, beter bekend van de boerderij met de 'duizendjarige' linde, hier op de achtergrond zichtbaar.

→ Op 1 september 1940 kwam de eerste afdeling van het 8e Regiment Veldartillerie naar Achterberg en Rhenen. De 7-veld vuurmonden werden nog door paarden-tractie voortbewogen en er werd dus naarstig gezocht naar passende huisvesting. Bij het begin van de mobilisatie in 1939 kon Nederland nog genieten van warme zomerse dagen. Verwonderlijk is het dus niet dat direct na aankomst in Achterberg verkoeling werd gezocht in de schaduw van een boomgaard en van een stuk 7-veld geschut.

→ Halverwege de maand december 1939 deed de winter haar intrede in het Achterbergse landschap. Door de grote hoeveelheden sneeuw werd het moeilijker om paarden als trekkracht te gebruiken. Zelf vonden de paarden het heerlijk om uitgebracht te worden ondanks de sneeuwval, zoals hier bij de boerderij van Van de Westering in januari 1940. Hier was de derde batterij van de eerste afdeling ondergebracht, net als het keukenpersoneel.

↑ → Na alle ongemakken van de inkwartiering en het verbeteren daarvan, kwam al heel snel het eigenhandig maken van de stellingen. Loopgraven en schuilplaatsen werden zelf gegraven onder andere niet ver van de wijk Vreewijk en de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg te Rhenen.

↓ De inrit van een geschutsput van de tweede vuurmond met in de achtergrond de schietopening en de wielgeleiding. De foto is gemaakt na de capitulatie van mei 1940. De gevechtsofstelling had vijandelijke artilleriebeschietingen en zelfs een bombardement door vliegtuigen goed doorstaan.

↑ Ook aan de nabij-verdediging werd druk gewerkt. Zoals hier de G-kazemat, beter bekend als 'Pillendoos'. Eerste luitenant Terhorst poseert hier bij de aanleg van dit uit gietijzer en beton bestaande verdedigingswerk.

↓ Zo'n 'Pillendoos' had als nadeel dat het schootsveld maar zeer beperkt was. De Duitsers hebben al in 1941 deze kazematten gesloopt omdat zij het materiaal zelf goed konden gebruiken.

↑ De derde afdeling van het 8e Regiment Veldartillerie was uitgerust met 15 lang 17 Krupp houwitsers. Met neergeklapt beschermingsschild en gezeten op de voorwagen en op de bespanning van zes paarden, passerden zij de collega's van de tweede batterij van de eerste afdeling.

↓ Ook schietoefeningen met karabijnen – en hier met de lichte mitrailleur Lewis M20 – vonden plaats. In oktober 1939 oefenden de korporaals Van de Hoofdakker en Bouwmeester en de eerste luitenant Terhorst op de schietbaan in het Schupse Bos tussen Elst en Veenendaal.

↓ Na verplaatsingen ging de stuksbemanning in opstelling in een net gerealiseerde geschutspot.

↑ Bij een grote oefening op 23 februari 1940 trekken de collega's van de derde afdeling door Achterberg. De paarden zijn voorzien van speciale sneeuwplaatjes met noppen om goed grip te houden op de ondergrond. Rechts is de dorpschool van Achterberg te zien.

↓ Batterijcommandant kapitein H. Ballot beschrijft later hoe de verschillende eenheden als 'een lang zwart lint door de besneeuwde vlakke slingeren. Het is haast een tekeningetje van Jo Spier'. Op de achtergrond de helling van de Laarsenberg.

Verantwoording

Met dank aan het Documentatiecentrum van de Historische Collectie Korps Veldartillerie in 't Harde, voor het beschikbaar stellen van het beeldmateriaal.

Literatuur

Ballot, H. (1940), *Dagboek reserve-kapitein der artillerie*, z.pl.

Gude, G.J. (1940), *2-1-8 Regiment Artillerie. Een batterij die eervol op de Grebbeberg streed*, z.pl.

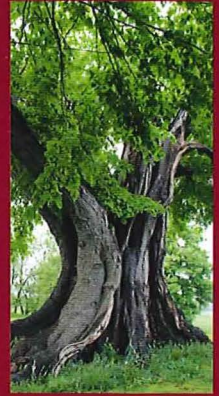
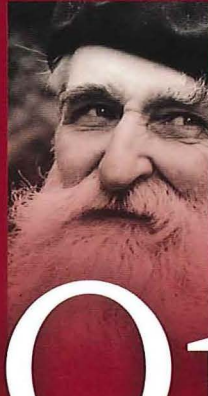
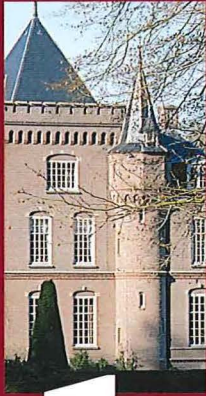
Minjon, S. (red.) (2015), *Slag om de Grebbeberg. Strijd om Wageningen en Rhenen in mei 1940*, Utrecht

Smit, G. (1990), *Met staf 1-8 R.A. op den Grebbeberg*, Nuenen

Over de auteur

Jan Maarten Doorman is lid van de redactie van *Oud-Rhenen* en publiceerde veelvuldig over de militaire geschiedenis van Rhenen en omgeving.

Cultuur-
historisch
tijdschrift
voor
Rhenen,
Achterberg
en Elst

Oud Rhenen

gratis
proefnummer

→ *word nu abonnee* ←

www.oudrhenen.nl

introductieprijs
jaargang 2018

€ 14,95

TOINE MAAS

Generaalsput weer even zichtbaar

Op onderzoek in de Herenstraat

Pal tegen de voorgevel van het huis op de hoek van de Muntstraat en de Herenstraat lag zo'n kleine tweehonderd jaar geleden een waterput. In 1993 kwam deze tijdens rioleringswerkzaamheden korte tijd bloot te liggen. De herinrichting van het centrum maakte deze put op 26 oktober 2017 opnieuw heel even zichtbaar.

Op het eerste oog lijkt deze waterput op een onmogelijke plek te liggen. Midden op de weg moet de put immers een obstakel zijn geweest voor iedereen die de Herenstraat passeerde. Deze doorgaande weg dwars door Rhenen was echter voor 1940 lang niet zo breed. De waterput lag niet midden op de weg maar pal tegen de

gevel van een deftig huis op de oosthoek van Muntstraat en Herenstraat, zoals een kaart uit omstreeks 1812 laat zien. Een aantal jaar daarvoor werd dit huis bewoond door luitenant-generaal Smissaert. Dit maakte dat dit huis in de volksmond het Generaalshuis werd genoemd, en de put voor de deur de Generaalsput. Enkele tientallen jaren later werd de put gedempt en belandde uiteindelijk deels onder de verhoogde stoep die voor dit huis werd aangelegd. Huis en stoep werden verwoest toen Rhenen in mei 1940 in vlammen opging. De historische bebouwing werd vervangen door nieuwbouw waarbij de gevellijn meters naar achteren werd geplaatst.

Daarmee kwamen de restanten van deze waterput midden onder het wegdek te liggen van een verbrede Herenstraat.

De Generaalsput

Dankzij talrijke publicaties in *Oud Rhenen* zijn we goed geïnformeerd over de Generaalsput die hier in de achttiende eeuw voor het huis van Johan Carel Smissaert de Jonge gelegen moet hebben.¹ Deze militair die in 1705 in Rhenen werd geboren, klom op tot generaal-majoor der infanterie om in 1766 bevorderd te worden tot luitenant-generaal. Hij overleed in april 1775 en werd met groot ceremonieel in de Cunerakerk begraven. De verwijzingen uit

↑ Met het terugplaatsen van de gevellijn werd de Herenstraat in 1940 aanzienlijk breder. De restanten van de Generaalsput kwamen daardoor midden in de Herenstraat te liggen.

↑ Onder de verhoogde stoep van het hoekpand Muntstraat-Herenstraat – rechts van de twee poserende jongens – lagen de resten van de verdwenen Generaalsput. Stoep en huis verdwenen in mei 1940 waarna de gevellijn van de nieuwbouw meters naar achteren werd verplaatst.

1770 en 1772 naar 'de put voor het huis van de Heer Generaal Smislaert' hebben op hem betrekking.

In mei 1829 vond het Rhenense gemeentebestuur dat er gekeken moest worden naar de staat van onderhoud van de Generaalsput. De 'metzelaars-bazen' Hendrik Moesman en Willem van den Oosterkamp inspecteerden de put. Het bovengronds muurwerk was prima in orde; ondergronds waren de zorgen groter. Hun advies was om de diepe delen van de put te voorzien van een houten dan wel gemetseld 'kuipwerk'. Of dit groot onderhoud daadwerkelijk is uitgevoerd, is niet af te leiden uit dit verslag van juli 1829.² Wel staat vast dat de put omstreeks 1840 uit het straatbeeld verdween. In de gedetailleerde beschrijving die Haakman in 1847 maakte van Rhenen vertelt hij dat de Generaalsput in onbruik was geraakt en werd afgedekt op het moment dat de stadspoorten van Rhenen in 1840 door ijzeren 'barrières' werden vervangen.³

Putklinkers

De Generaalsput was daarmee ondergronds geraakt, maar kon vorig najaar enkele uren onderzocht worden door Robert van Heeringen. Als archeoloog verbonden aan Vestigia, een adviesbureau op het gebied van archeologie en erfgoed, kon hij vaststellen dat een datering van het metselwerk in de achttiende of negentiende eeuw voor de hand lag. Het formaat en de duidelijk harder gebakken stenen verschillen van de middeleeuwse stenen die zo veel in Rhenen worden teruggevonden.

Een en ander werd bevestigd door Ronald Stenvert, baksteenspecialist, die de gebruikte stenen (met formaten van 24/25

↑ Archeoloog Robert van Heeringen onderzoekt de Generaalsput met precies boven zijn hoofd de felgekleurde bakstenen restanten van de verhoogde stoep waaronder de Generaalsput was verdwenen.

bij 10/11 bij 5 centimeter) omschreef als putklinkers. In een veldoven waar plaats was voor 60.000 stenen, konden zo'n 2.000 stenen harder worden gebakken. Deze stenen uit de onderste zone van de oven, heten klinkers vanwege de heldere klank die ze geven als ze tegen elkaar worden geslagen. Deze hardgebakken stenen lieten geen water door waardoor ze bijzonder geschikt waren voor het metselwerk in een waterput.⁴ Door de grote hitte konden deze klinkers vervormd, kromgetrokken of gedeeltelijk gesmolten zijn. Deze andere dan rechthoekige vorm kwam ech-

ter goed van pas bij het metselen van een ronde put. Men kon dit effect ook bewust nastreven, zoals bij een aantal van de stenen uit de Generaalsput is gebeurd. Zij zijn vooraf aangesneden om wigvormig gebakken te worden waarmee ze geschikt werden als putklinker.

De Generaalsput is na dit kleine onderzoek weer gevuld met zand en afgedekt met een metalen plaat voordat het wegdek werd aangebracht. Deze metalen plaat moet voorkomen dat er in het asfalt een verzakking optreedt die verraadt dat hier een waterput bewaard is gebleven.

Verantwoording

Noten

- 1 De Jong (1993), Deys (1998), Strous (1999), Deys, De Jong en Van Laar (2013).
- 2 Dank aan Ben van Laar die mij wees op deze bron: Stadsbestuur Rhenen, 1337-1851, nr 564: Notulen van de vergaderingen van den gemeenteraad, 1827-1851, folio 130 recto en verso.
- 3 Haakman (1847), 69-70.
- 4 Stenvert (2012), 40-41

Literatuur

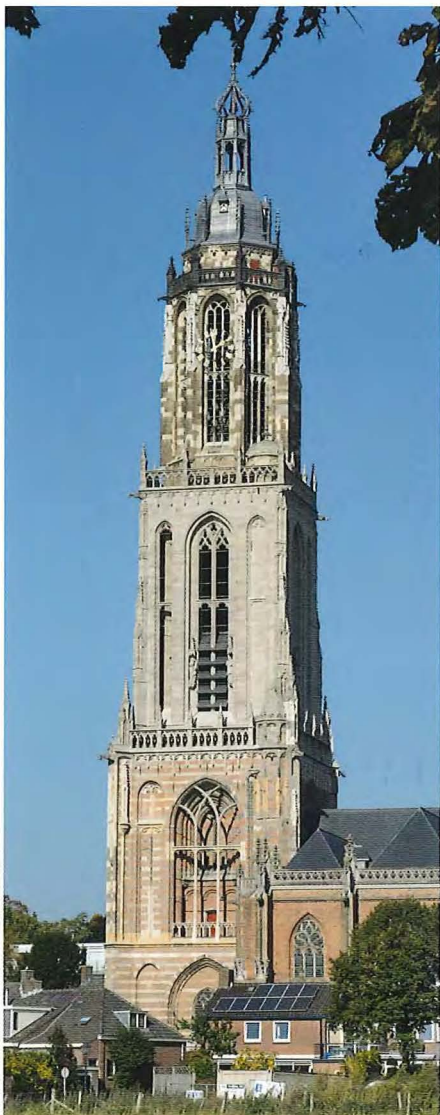
- Deys, H.P. (1998), 'Putten en pompen in Rhenen', in: *Oud Rhenen* 17, nr 3, 12-37
- Deys, H.P., A.J. de Jong en B.W. van Laar (2013), 'Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners, het Generaalshuis', in: *Oud Rhenen* 32, nr 3, 19-32
- Haakman, G.C. (1847), *Rhenen en Omstreken*, Amersfoort
- Jong, A.J. de (1993), 'Opgravingen in de binnen-

- stad van Rhenen', in: *Oud Rhenen* 12, nr 2, 55-71
- Stenvert, R. (2012), *Biografie van de baksteen 1850-2000*, Zwolle
- Strous, W.H. (1999), 'Smislaert, en het huis, de steeg en de put van de generaal', in: *Oud Rhenen* 18, nr 1, 37-51

Over de auteur

Toine Maas is lid van de Monumentencommissie van de Gemeente Rhenen.

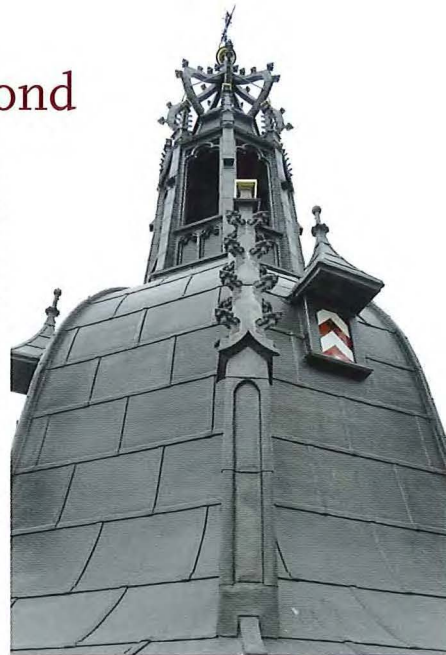
Restauratie Cuneratoren feestelijk afgerond

tauratie van het natuursteen zat aan te komen. Toen begin 2013 aan de zuidzijde van de toren een baksteen net onder de balustrade naar beneden was gevallen, vormde dit de aanleiding om de toren met gebruik van een hoogwerker te inspecteren. Tijdens die inspectie bleek dat inmiddels veel tufsteen gescheurd, beschadigd of losgeraakt was. Nog diezelfde dag werd de onmiddellijke omgeving van de toren afgezet. Om een volledig beeld te krijgen hoe de toren er aan toe was, werd besloten tot het bouwen van een steiger die eind oktober 2013 werd opgeleverd.

In overleg met de gemeente Rhenen als eigenaar van de toren, en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werd door Bureau Delfgou als verantwoordelijk architect een restauratievisie opgesteld. Tot aan de daadwerkelijke start van de restauratie op 15 juni 2015 werd door Joop Jansen een opname gemaakt van de natuursteen, het loodwerk in de bekroning van de toren, en het voegwerk. Naast een bestek en nieuw tekenwerk werden ook een begroting en een planning opgesteld. Nadat de benodigde financiering beschikbaar kwam, kon aan de uitvoering worden begonnen.

Van boven naar beneden werd in fasen de restauratie uitgevoerd. Zo werd de hele houten bekroning bovenin de toren voorzien van een nieuwe loodbekleding. Ook

de koperen haan werd hersteld en opnieuw voorzien van bladgoud. Lager in de toren werden zand- en tufstenen elementen vervangen door nieuwe natuurstenen onderdelen met een verwachte levensduur van omstreeks vijftig jaar. In bijna de hele toren werd het voegwerk vervangen of hersteld. Ook is er in de toren LED-verlichting aangebracht. Ongeveer twintig keer per jaar zal de toren op speciale momenten in een voor die gelegenheid gekozen kleurencombinatie verlicht worden. De nieuwe verlichting die op 14 december jongstleden in gebruik werd genomen, liet heel Rhenen zien dat de Cuneratoren weer in al zijn pracht waakt over Rhenen.

Op 14 december 2017 werd de restauratie van de Cuneratoren, tweeënehalf jaar na het begin van de renovatie, officieel afgerond. Wethouder Jan Kleijn keek met ruim 150 genodigden, waaronder het Cuneragilde, medewerkers van de vvv, de projectorganisatie, (onder)aannemers en omwonenden terug op een succesvol verlopen restauratie.

In 2009 was het de Monumentenwacht Utrecht opgevallen dat kleine stukjes tufsteen loslieten van de Cuneratoren. Uit nader onderzoek bleek dat vooral bovenin de toren tufstenen onderdelen die uitstaken, beschadigd waren. Ook werd geconstateerd dat veel voegwerk diep was uitgesleten waardoor ook het metselwerk beschadigd was geraakt. Deze inventarisatie maakte duidelijk dat er een grote res-

De rijke natuur van Blauwe Kamer en Grebbeberg

Aan de voet van de Grebbeberg ligt het natuurgebied de Blauwe Kamer. Nog maar enkele decennia geleden stond hier een steenfabriek en werden de uiterwaarden begraasd door vee. Dit veranderde. Nu staat de Blauwe Kamer bekend als hét succesvoorbeeld van natuurontwikkeling. Langs de rivier ligt een drukbezocht natuurreservaat waar vogels als de lepelaar, zilverreiger en aalscholver graag komen. Zelfs de visarend is al gezien. De bijzondere natuur van de Blauwe Kamer krijgt een heel ander karakter op de Grebbeberg. Deze uitloper van de Utrechtse Heuvelrug torent tientallen meters uit boven de rivier en biedt plaats aan weer andere planten en dieren. Auteur Trudy Janssen en fotograaf Renk Ruiters presenteren in tekst en beeld de rijkdom van de natuur en de cultuurhistorie van dit gebied.

- Trudy Janssen-Crouwers (2017)
- *Negen seizoenen. Blauwe Kamer en Grebbeberg*
- Utrechts Landschap, [De Bilt]

65 jaar Cunerashoel

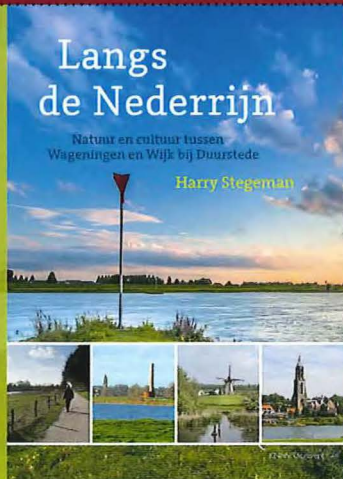
Tijdens de wederopbouw van Rhenen komt er naast een katholieke (nood) kerk ook een katholieke school. Met de aankoop van Villa Maria aan het begin van de Stationsweg was er in de aangrenzende tuin voldoende ruimte voor zowel de parochiekerk als de Cunerashoel, die in 1952 haar deuren opende. Hans Blankestijn, die eerder publiceerde over het openbaar en protestants-christelijk onderwijs in Rhenen, belicht de 65-jarige geschiedenis van

de school. Henk Kemperman (1952-1972) en Theo Peek (1972-2000) – de twee eerste hoofden der school – waren samen bijna een halve eeuw het gezicht van de Cunerashoel. In de jaren die volgden, waren er verschillende directeuren die hun steentje bijdroegen aan het streven te komen tot nieuwbouw. Na een ruime periode van planvorming werd in april 2014 afscheid van de oude school genomen. De leerlingen van de Cunerashoel verhuis-

den tijdelijk naar het oude gebouw van de Springplank aan de Platanenlaan, en de oude Halschool aan de Acacialaan. In april 2015 werd de nieuwbouw in gebruik genomen. Weer een nieuwe generatie Rhenenaren gaat naar school op de plek waar eerdere generaties dit ook deden.

- Hans Blankestijn (2017)
- *Cunerashoel. Een levendig alternatief*
- Cunerashoel, Rhenen

Zwervend langs de Nederrijn

Ode aan de natuur en cultuur van Rhenen

- Harry Stegeman (2017)
- *Langs de Nederrijn. Natuur en cultuur tussen Wageningen en Wijk bij Duurstede*
- KNNV Uitgeverij, Zeist

Harry Stegeman zwierf in elf etappes, elf hoofdstukken, langs de Nederrijn. Van Wageningen tot aan Wijk bij Duurstede, en van daar door de Betuwe weer terug naar waar hij begon. Hij vertelt over wat hij onderweg ziet en doet verslag over wat hij had kunnen zien als hij een beetje – of heel veel – eerder was geweest. Zo neemt hij de lezer mee op een ontdekkingsstocht langs de Nederrijn. Een rivier die voor hem steeds anders is, maar altijd fascinerend.

Hij verwondert zich over wat hij ziet en

vraagt zich af hoe het allemaal zo gekomen is met die mooie rivier en dat bijzondere landschap. Hij staat daarmee in een lange traditie van landschapsbeschrijvingen die gemaakt zijn van Rhenen en omgeving. Harry Stegeman noemt zijn voorgangers Nescio, Jacob van Lennep en Jacobus Craandijk bij naam en citeert uit hun werk. Er zijn er echter veel meer die al reizend door de streek het landschap en de rijke natuur beschreven en verslag deden van de ontstaansgeschiedenis en cultuur van

Rhenen, Elst en Achterberg. Een gebied op of tegen de stuwwal met een geheel eigen karakter. Dit alles ingeklemd tussen het rivierengebied van de Betuwe en het voormalige veengebied van de Gelderse Vallei.

Een lange traditie

Stegeman belicht duidelijk andere thema's dan voorgangers als Haakman en Van Dolderen. Het zijn verschillen die voortkomen uit de tijd waarin deze auteurs hun land-

↑ Rondvaartboot de Blauwe Bever passeert landgoed De Tangh.

schapsverslagen schreven. Haakman wilde in 1847 zo compleet mogelijk zijn. In zijn *Rhenen en omstreken* doorkruist hij de hele gemeente en laat niet na elke mooie schaapskooi, voetpad, tabaksakker of vergezicht te beschrijven. Hem is bekend dat Zwitserland, Italië en Duitsland beroemd zijn om de 'prachtige gezigten en verhevene natuurtoneelen'. Maar Haakman vindt zonder enige terughoudendheid dat 'ons klein vaderland niet minder is bedeed met bevallige streken', waarbij hij Rhenen roemt vanwege 'eene reeks van schoonheden'. In zijn vaak aangehaalde werk stelt Haakman zich ten doel zijn beschrijvingen te delen met anderen. Het bedroeft hem dat hij telkens moet ondervinden dat 'vele mijner landgenooten met de schoone omstreken, óf in het geheel niet, óf niet genoegzaam bekend waren'. Een beter pleitbezorger voor Rhenen is er niet. Hij hoopt zelfs dat zijn boekwerk bezoekers naar Rhenen zal lokken en dat dit voor 'de welvaart der Stad bevorderlijk moge zijn'.

Gerrit van Dolderen hoeft in 1983 niet langer de streek te introduceren. Ook hij spreekt warme woorden over de weidse panorama's en rijk gevarieerde natuur, maar beperkt zich in zijn uitleg. Via een kort gedichtje laat hij weten waarom een lofrede op de eigen leefomgeving net zo goed achterwege kan blijven:

'Uit vier hoeken van ons landje, kwamen mannen eens bijeen;
ieder prees zijn eigen hoekje, boven
't zijne ging niet één!'

← Rhenen, stad aan de Nederrijn.

In zijn boekuitgave *Langs de boorden van de Rijn. Van Arnhem tot Rhenen* gaat hij dan ook vooral op zoek naar de gebeurtenissen die de streek gemaakt hebben tot wat deze is. De plaatselijke geschiedschrijving was aarzelend op gang gekomen; alle reden voor hem verslag te doen van alle bekende en minder bekende feiten. Van Dolderen is zich daarbij bewust dat de geschiedschrijving nog niet zo ver gevorderd is dat alle historische gebeurtenissen goed begrepen kunnen worden. Hij lost dit op door sagen, legenden en volksoverleveringen aan zijn reisverslag toe te voegen.

Een eigentijds reisverslag

Harry Stegeman hoeft de streek niet te introduceren, zoals Haakman zijn taak opvatte. Ook hoeft hij geen historische verklaring te geven van de sporen die de geschiedenis heeft achtergelaten in het

landschap rond Rhenen, zoals Van Dolderen dat deed. Toch zijn de keuzes van Stegeman net zo tijdsgebonden als die van zijn voorgangers. In onze moderne tijd zijn we ons veel meer bewust welke delen van ons landschap mooi en onderscheidend zijn. Overheden en landschapsorganisaties beheren de mooiste plekjes en willen graag dat we deze bezoeken. Met mooie folders, bezoekerscentra, fiets- en wandelroutes en de komst van een voetveer in de zomermaanden, weet de bezoeker aan Rhenen waar hij moet zijn. Precies deze plekken bezoekt ook Harry Stegeman in zijn fraai geïllustreerd reisverslag. Komend over de Grebbedijk brengt hij lange tijd door in de Blauwe Kamer. Hij vervolgt zijn tocht langs de Grebbelinie, de Grebbeberg, de Laarsenberg, om via Rhenen-stad, de Palmerswaard, Plantage Willem III vervolgens door Elst de gemeente te verlaten. Al deze keuzes zijn de keuzes van deze tijd. Harry Stegeman heeft de mooiste plekken van onze gemeente belicht en roept ons op al wandelend of fietsend het bijzondere van dit landschap zelf te ontdekken. → Toine Maas

↓ Vanaf 2013 vaart er gedurende de zomermaanden een voetveer tussen Rhenen en Lienden. Het maximum aantal passagiers per overtocht is twaalf.

Colofon

Oud Rhenen

Cultuurhistorisch tijdschrift voor Rhenen, Achterberg en Elst

verschijnt driemaal per jaar
jaargang 37 · nummer 1 · februari 2018

Oud Rhenen. *Cultuurhistorisch tijdschrift voor Rhenen, Achterberg en Elst* is een uitgave van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken (HVOR). Naast verenigingsblad voor de leden van de HVOR is dit blad bedoeld voor iedereen die zich interesseert voor de geschiedenis en cultuurhistorie van Rhenen, Achterberg en Elst. **Oud Rhenen** laat de lezer door middel van artikelen, korte bijdragen en signalementen kennis maken met de rijke en gevarieerde cultuurgeschiedenis van de eigen woon- en leefomgeving.

Redactie-adres

Redactie Oud Rhenen
p/a De Commanderie
Kerkstraat 3
3911 LD Rhenen
info@oudrhenen.nl
www.oudrhenen.nl

Redactie

Jan Maarten Doorman, Toine Maas, Nees van den Oosterkamp

Aan dit nummer werkten mee

Hans Blankestijn, Toon Blokland, Martijn Boosten, Henk Deys, Berry Geerligts, Evelijn Hillebrand, Bert Huiskes, Joop Jansen, Robbert van Kleef, Katrijn Kuypers, Ben van Laar, Tom Leker, Kristel Lens, Govert van Lienden, Willem van Ommeren, Renk Ruitter, Ronald Stenvert, Pim Strous, Rie Terlouw, Max Timons, Anne Uiterwijk, Ellen Vlak-Derksen, Jan Vredenberg, Kees Waiboer, Dick van Zuidam

Realisatie en ondersteuning

Stichting Publicaties Oud Rhenen (SPOR)

Ontwerp en opmaak

Frederike Bouten, Utrecht

Lithografie

Van Vliet:dtp, Nieuwegein

Druk

Bariet Ten Brink, Meppel

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen, vervaelvoudigd of openbaar gemaakt in welke vorm dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN 1384-3338

© 2018 - de auteurs p/a HVOR, Rhenen

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken

Lidmaatschap

Bij lidmaatschap van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken ontvangt u jaarlijks tenminste drie nummers van **Oud Rhenen** en wordt u uitgenodigd deel te nemen aan de activiteiten van de vereniging.

Aanmelding, adreswijziging en opzegging bij de ledenadministratie via info@oudrhenen.nl. Het lidmaatschap loopt voor opnieuw een jaar door tenzij u voor 1 november schriftelijk opzegt.

De contributie bedraagt € 23,50 per jaar, na ontvangst van een nota over te maken op NL701NG80001211163 t.n.v. Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen. Buitenlandse leden betalen een toeslag vanwege de hogere verzendkosten.

Bestuur

Willem van Ommeren, voorzitter
Gerrit van Nieuwenhuizen, secretaris
tijdelijk vacant, penningmeester
Ben van Laar
Lex Mulder
Nees van den Oosterkamp
Anton de Ridder
Anne Uiterwijk
Kees Waiboer

Erevoorzitter: Henk Deys

Ereleden: Pim Strous, Henk Gieszen

Secretariaat

Gerrit van Nieuwenhuizen, Rozenlaan 72, 3911 DX Rhenen, tel: 0317-614273, info@oudrhenen.nl

Ledenadministratie

Anne Uiterwijk, tel: 06-10225796, info@oudrhenen.nl

Werkgroepen

Werkgroep Achterberg
coördinator Anton de Ridder, tel: 0317-616504

Werkgroep Elst en Remmerden
coördinator Toon Blokland, tel: 0318-472748

Werkgroep Archeologie
coördinator Ton van Drunen, tel: 0317-617038

Werkgroep Foto en Film
coördinator Bartho Kobus, tel: 0317-617500

Werkgroep Genealogie
coördinator Ad de Jong, tel: 0342-471039

Werkgroep PR en Communicatie
coördinator Anne Uiterwijk, tel: 06-10225796

Werkgroep Virtueel Rhenen
coördinator Henny Boor, tel: 0317-614958

Digitale Beeldbank
coördinator Piet Hovestad, tel: 06-26468773

Dinsdagochtend Sociëteit
coördinator Kobus van Ingen, tel: 0488-441741

Illustratie- verantwoording

- Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt, Darmstadt · 2 links
- Museum Catharijneconvent, Utrecht, foto Ruben de Heer · 2 rechts
- Berry Geerligts, Rhenen · 3 boven
- Het Utrechts Archief, Utrecht · 3 onder
- Sint Andrieskerk Antwerpen, Lukas - Art in Flanders · 4
- Museum Catharijneconvent, Utrecht · 5
- British Library, Londen · 6 links
- Anique de Kruijf, Amsterdam · 6 rechts
- Brigida Ameida, Utrecht · 7
- Willem Jansen Stichting, Westzaan · 8-13
- Collectie Henk Deys, Rhenen · 14
- Archief Parochie Sint-Johannes de Doper, Wageningen · 15
- Archief Hans van der Laan, Vaals · 16
- Archief Van der Laan Stichting, Bloemendaal, foto Frans de la Cousine · 17
- Archief Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, Rhenen · 18-19
- Collectie Henk Deys, Rhenen · 20
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort · 21
- Collectie Henk Deys, Rhenen · 22
- Nationaal Archief, Den Haag · 23 boven
- Gelders Archief, Arnhem · 23 onder
- Copijn Boomspecialisten, Utrecht · 24
- www.panoramio.nl · 25
- Provincie Utrecht, Archeologisch depot Utrecht · 26 midden
- RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp, foto Ivar Schute · 26 boven, 27
- Collectie familie Udo, Rhenen · 28 boven
- Collectie HVOR, Rhenen · 28 onder, 29 onder
- Collectie Henk Deys, Rhenen · 29 boven
- Archief Piet Terlouw, Rhenen · 30, 31 boven
- Kristel Lens, Wageningen · 31 onder
- Max Timons, Rhenen · 32
- Collectie HVOR Werkgroep Elst en Remmerden, Elst · 33 boven
- Pim Strous, Rhenen · 33 onder
- Hans Smulders, Rhenen · 34 boven, 35 rechts
- Tom Leker, Rhenen · 34 onder, 35 links
- Historische Collectie Korps Veldartillerie, 't Harde · 36-41
- Collectie Henk Deys, Rhenen · 42 rechtsonder
- Toine Maas, Rhenen · 42 boven en links, 43
- Berry Geerligts, Rhenen · 44 links
- Bureau Delfgou, Joop Jansen, Scherpenzeel · 44 onder en rechts
- Renk Ruitter, Wageningen · 45 boven
- Hans Blankestijn, Rhenen · 45 onder
- KNNV Uitgeverij, Zeist · 46 boven
- Wikimedia Commons · 46 onder
- Berry Geerligts, Rhenen · 47 boven
- Regionaal Bureau voor Toerisme Heuvelrug & Vallei, Maarn, foto Anne Hamers · 47 onder

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij contact opnemen met de uitgever.

R E S I D E N C E

RHENEN

R E S T A U R A N T
DE KOTISSEKJE

BRUILOFT TRAINING

VERGADERING CONDOLEANCE

PERSONEELS FEEST LUNCH & DINER

CONFERENTIE EVENEMENT

MANIFESTATIE HIGH TEA

SEMINAR JUBILEUM

PRESENTATIE RECEPTIE

www.residencerhenen.nl | 0318-542 888 | info@residencerhenen.nl

van Hees Salon

HAIR • BEAUTY • HAARWERK

FACEBOOK

- Like onze bedrijfspagina: "Van Heessalon"
- Blijf op de hoogte van de nieuwste producten
- Enjoy onze belevenissen in onze ontwikkeling
- Profiteer van like en win acties

REDKEN
5TH AVENUE NYC

PUPA
MILANO

LEERSUM

ma: 13.00 - 18.00 uur
 din: 09.00 - 18.00 uur
 wo: 09.00 - 18.00 uur
 do: 09.00 - 18.00 uur
 vrij: 08.30 - 20.30 uur
 za: 08.00 - 15.00 uur

RHENEN

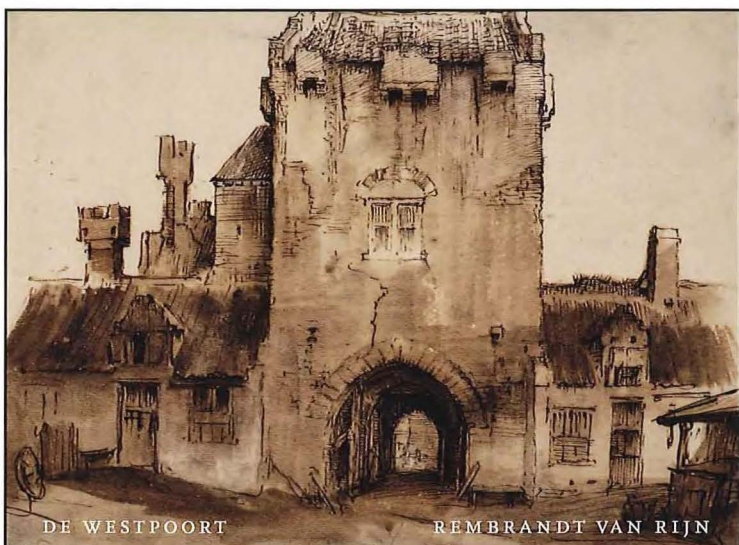
ma: 13.00 - 18.00 uur
 din: 09.00 - 18.30 uur
 wo: 09.00 - 18.30 uur
 do: 09.00 - 18.30 uur
 vrij: 08.30 - 20.30 uur
 za: 08.00 - 15.00 uur

Rijksstraatweg 231
 3956 CN Leersum
 0343 454 056

info@vanheessalon.nl
www.vanheessalon.nl

Herenstraat 23
 3911 JB Rhenen
 0317 614 248

DE WESTPOORT

REMBRANDT VAN RIJN

Word lid van de
**Historische Vereniging
 Oudheidkamer Rhenen**

- Bezoek onze lezingen
- Doe mee met onze activiteiten

www.oudrhenen.nl

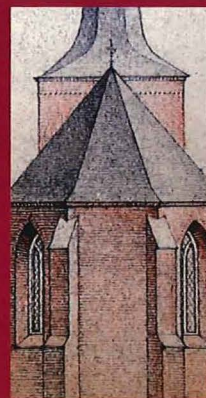
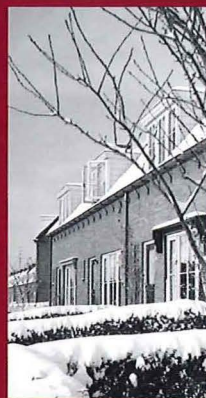
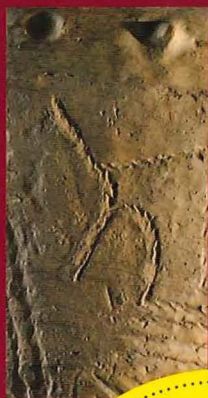
HISTORISCHE VERENIGING
OUDHEIDKAMER RHENEN

voor u
gereserveerd

→ hier uw advertentie

info@oudrhenen.nl

reserveer deze plaats
in het volgende
nummer

gratis
proefnummer

→ word nu abonnee ←

www.oudrhenen.nl

nummer 2 en 3
jaargang 2018

€ 14,95

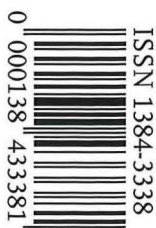
Rhenen, Achterberg en Elst, gelegen op de zuidoostelijke punt van de Utrechtse Heuvelrug, vormen samen een uiterst gevarieerd eeuwenoud cultuurlandschap. De Cuneratoren markeert het kleine middeleeuwse stadje Rhenen dat ooit beschermd werd door imposante stadsmuren. Het landelijke Achterberg kijkt uit over het laaggelegen Binnenveld, onderdeel van de Gelderse Vallei, terwijl Elst liggend tegen de helling van de Heuvelrug plaats biedt aan zowel uiterwaarden als bos- en heidegebieden.

Wie goed kijkt ziet een enorme gelaagdheid en variëteit binnen dit door mensenhanden gemaakte cultuurlandschap. De boerderijen, buitenplaatsen, tabaksschuren, kerken en andere bebouwing vormen een in het oog springende historische toevoeging aan het groene landschap van Nederrijn en Heuvelrug. Wat vertelt ons dit over de mensen die dit gemaakt hebben? Wat is het verhaal toen zij hun huizen bouwden en de met kunst overladen Cunerakerk door velen bezocht werd? En wat gebeurde er allemaal toen diezelfde inwoners hun huizen vanwege oorlogs- of natuurgeweld moesten verlaten? Deze en talloze andere vragen over wat onze voorouders hebben meegemaakt, zijn interessant om te bestuderen. Kennis van hun verleden en inzicht in onze eigen cultuurhistorie zijn van groot belang als we de rijkdom en variatie van onze eigen woon- en leefomgeving willen begrijpen en hier zorgvuldig mee willen omgaan.

Oud Rhenen is bedoeld voor iedereen die zich interesseert voor de geschiedenis en cultuurhistorie van Rhenen, Achterberg en Elst. Rijk geïllustreerde artikelen, korte bijdragen en signalementen geven een gevarieerd beeld van de boeiende cultuurgeschiedenis van onze eigen woonplaats.

LOS NUMMER
€ 7,95

OPGERICHT 5 OKTOBER 1907

ONDSCHIEDEN MET DE KONINKLIJKE EREPENNING